

Tartu Ülikool

Filosoofia teaduskond

Ajaloo ja Arheoloogia Instituut

Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liidu juhatuse tegevus aastatel 1955-1959

Bakalaureusetöö

Sven-Joonatan Siibak

Juhendaja: vanemteadur Andres Andresen

Tartu

2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. LÜHIÜLEVAADE EESTI VABAKOGUDUSTE LIIKUMISTE AJALOOST JA EEKB LIIDU TEGEVUSEST ENNE 1955. AASTAT	9
1.1. Läänemaa ärkamine	9
1.2. Evangeeliumi kristlased ja nelipühilased.....	10
1.3. Vabakoguduste usuelu Eesti Vabariigis kuni 1940	10
1.4. Vabakoguduste usuelu Nõukogude okupatsiooni alguses.....	11
1.5. EEKB Liidu kantselei.....	13
2. JUHATUSE SUHTED LIITU KUULUVATE KOGUDUSTEGA.....	15
2.1. Juhatuse tegevus seoses presbüteritega.....	15
2.2. Juhatuse roll koguduste ja presbüterite vaheliste tüliküsimuste lahendamisel	17
2.3. Juhatuse roll presbüterite omavaheliste tüliküsimuste lahendamisel.....	18
2.4. Juhatuse tegevus seoses teiste kogudussepuutuvate isikutega	19
2.5. Juhatuse kui vahendaja koguduste ja voliniku vahel	20
2.6. Koguduste külastused	22
3. JUHATUSE SUHTED USUKULTUSASJADE NÕUKOGU VOLINIKUGA EESTIS	24
3.1. Aleksander Veiderpass	24
3.2. Narva EKB koguduse registreerimine	24
3.3. Voliniku korraldused seoses presbüteritega	26
3.4. Presbüterite ametist maha võtmine ja ümberpaigutamine 1959. aastal	27
3.5. Suhtlus volinikuga trükilubade saamiseks.....	28
3.6. Juhatuse ja voliniku suhete kirjeldus.....	30
4. JUHATUSE SUHTED EKBÜN JA VÄLISMAAILMAGA	31
4.1. Juhatuse suhted EKBÜN Baltimaade esindajaga	31
4.2. EKBÜN roll usuteaduslike kaugõppe kursuste avamisel	32
4.3. Kontaktid välismaailmaga.....	33
4.4. Välisdelegatsioonide külastused	34
4.5. Kokkupuuted teiste liiduvabariikide usklikega	35
KOKKUVÕTE.....	37
SUMMARY	39
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	40

SISSEJUHATUS

Kui võrrelda praegust usuvabadust Eesti Vabariigis kunagise näilise „usuvabadusega“ Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis saame huvitava võrdluspildi. Kuigi laiemalt vaadeldes on tegu samatähendusliku sõnaga näeme, et olemuslik erinevus selles võrdluses on täiesti õigustatult öeldes drastiline. Seetõttu on aktuaalne heita pilk tagasi minevikku, et mõista paremini olevikku ja tulevikku, aga näha samuti, millised faktorid on mõjutanud usuliikumiste jätkumist ja struktuuri. Oma uurimuse teemaks on käesoleva töö autor valinud 1945. aastal nõukogude riigi võimuorganite poolt rajatud Eesti Evangeeliumi-Kristlaste Baptistide Liidu (edaspidi EEKB Liit) tegevuse, mis ühendas vabakogoduslikke usuliikumisi Eestis. Antud teema on relevantne ka arvestades fakti, et esimeste baptistikoguduste rajamisest Eestisse möödub käesoleval aastal (1884-2014) 130 aastat ning tänane EEKB Liit koondab endas umbes 9000 inimest.¹

Käesolevas töös on keskne uurimisküsimus, millist mõju avaldas Nõuandjate Vendade tegevus EEKB Liitu kuulunud kogudustele ja kuidas see mõjutas usuliikumise jätkusuutlikust?

Käesoleva töö probleemiasetused on sõnastatud kolmes punktis:

1) kuidas toimus kogudustega suhtlemine ja kui olulist rolli mängis EEKB Liidu tegevus koguduse tasandil?

2) kuidas ja milline oli EEKB Liidu suhtlemine riigivõimu organitega ja mil moel sekkus nõukogude riik EEKB Liidu ja seeläbi ka EEKB Liidu koguduste tegevustesse? Millise vahelülina toimis EEKB Liit koguduste ja nõukogude riigi vahel?

3) kuidas ja millisel määral toimus suhtlemine välismaailmaga ning millist mõju see võis avaldada EEKB Liidule ning Nõuandjatele Vendadele endile? Millist rolli mängis EEKB Liidu töös Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Üleliiduline Nõukogu (EKBÜN)?

Varasema historiograafiaga tutvudes veendus käesoleva töö autor, et käsitletavat temaatikat on antud ajaperioodi (1953-1959) kohta vähe ilmunud. Laiemalt on teemat käsitletud küll, kuid vaid üldisemalt ja vaid mõningates publikatsioonides. Ka nendes käsitlustes on vaadeldavat perioodi vähem uuritud kui sellel eelnenud perioodi (1944-1953) või sellele järgnenud perioodi (1959-1972). Olulisemate uurijatena tuleb välja tuua Riho Altnurme, kes on uurinud küll Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikut, kuid kelle tööd käsitlevad siiski ka teisi usuliikumisi Eestis ja

¹ Eesti EKB Koguduste Liit (2014). Aastaraamat 2014. Viimsi : Sõnasepp. Lk. 3-4.

usuliikumiste suhteid Nõukogude võimudega.² Sarnaselt Altnurmele on uurinud Õigeusu kiriku ajalugu Eestis Nõukogude võimu perioodil Andrei Sõtšov, kes oma doktoritöös keskendub perioodile 1954-1964.³ Ka Jaanus Plaat on uurinud usuliikumiste ajalugu ja toimimist liikumisest nõ. seestpoolt vaadatuna Nõukogude võimu perioodil, kuid suuremalt jaolt on need tööd seotud kindlate piirkondadega – Saaremaa, Läänema, Hiiumaa.⁴ Atko R Emmeli uurimused käsitlevad ateismialast tööd ja religioonivastast võitlust Eestis aga mitte niivõrd koguduste aspektist vaid Nõukogude võimu institutsioonide perspektiivist.⁵ Vello Sallo on koostanud ainukese ülevaatliku kirikuloolise uurimuse II maailmasõja algusest kuni taasiseseisvumiseni nentides, et tegelikult puudub tänapäeva nõuetele vastav ülevaade Eesti kirikuloost.⁶ Suurimad uurimused EEKB Liidu ajaloo osas on koostanud Toivo Pilli, erilist rõhku on ta asetanud Nõukogude võimu mõjutustele vabakoguduslike liikumiste identiteedi ja jätkusuutlikkuse osas.⁷

2013. aasta oktoobrikuus avanes käesoleva töö autoril võimalus tutvuda 2013. suvel EEKB Liidu omaaegse juhi Johannes Lipstoki lese poolt Eesti Evangeeliumi Kristlaste Baptistide Koguduste Liidu Arhiivile kingitud protokollide koguga.⁸ See sai võimalikuks tänu filosoofiadoktorile ja Tartu Salemi koguduse pastorile Toivo Pillile. Nimetatud kogu annab lähiülevaate Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liidu tööst aastatel 1955-1959. See seniuurimata materjal sisaldab 46-t protokolliga omaegsest Liidu kollegiaalse juhtimisstruktuuri koosolekutest – Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Vanempresbüteri Nõuandjatel Vendadelt. Vanempresbüter oli EEKB Liidu tollaegne juht, kelle ametitiitli nimetus oli määratud Moskvast asuva EKBÜN-i poolt. Nõuandjad Vennad aga moodustasid juhtimisüksuse, mis

² Altnurme, Riho (2000). Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus

³ Sõtšov, Andrei (2008). Eesti Õigeusu piiskopkond nõukogude religioonipoliitika mõjuväljas 1954-1964. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus; Sõtšov, Andrei (2004). Eesti õigeusu piiskopkond Stalini ajal aastail 1945-1953. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus

⁴ Plaat, Jaanus (2003). Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.-20. sajandil. Põltsamaa : Vali Press; Plaat, Jaanus (2001). Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal : usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni. Tartu : Greif

⁵ R Emmel, Atko (2011). Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957-1990 : tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus; R Emmel, Atko (2004). Ateismi ajaloost Eestis (XIX sajandi lõpust kuni aastani 1989). Tartu : Tartu Ülikool

⁶ Salo, Vello (2000). Riik ja kirikud 1940-1991. Brampton : Maarjamaa

⁷ Pilli, Toivo (2008). Dance or die : the shaping of Estonian Baptist identity under communism. Milton Keynes : Paternoster; Pilli, Toivo (2007). Usu värvid ja varjundid : Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist. Tallinn: Allika

⁸ Eesti Evangeeliumi Kristlaste Baptistide Koguduste Liidu Arhiiv (EEKBLA), Protokollid. Karp 1.2.1. Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955-1959.

tänapäeval võrdub juhatusega, kes langetasid otsuseid kõikides olulistemates EEKB Liitu puudutavates küsimustes. Kõik protokollid, välja arvatud viimane, kuupäevaga 15.dets 1959, on terviklikud. Viimane protokoll on jäänud poolikuks. Viimased kolm protokollid (nr. 44, 45, 46) on koostatud käsikirjas ja jäetud nummerdamata, kuid sisaldavad kuupäevi, mille tõttu võib kindel olla, et tegemist on kolme viimase protokolliga. Võimalik, et viimased protokollid on teadlikult koostatud käsikirjaliselt ja nummerdamatult, et need ei satuks valedesse kättesse ja neid ei oleks nii lihtne tuvastada. 1959. aasta lõpus oli alanud uus ateistlik kampaania, mistõttu võisid Nõuandjad Vennad võtta kasutusele teatavad ettevaatusabinõud. Nõuandjate Vendade koosseisu moodustasid baptistliku taustaga EEKB Liidu vanempresbüter Johannes Lipstok, Oleviste EKB koguduse presbüter Osvald Tärk, Kalju EKB koguduse presbüter Robert Võsu, Nõmme EKB koguduse presbüter August Ruusna, evangeeliumi kristlaste taustaga vanempresbüteri asetäitja Johannes Laks, EEKB Liidu kantseleijuhtaja ja Kiviõli EKB koguduse presbüter Aleksander Sildos, Oleviste EKB koguduse presbüter Oskar Olvik, nelipühi taustaga Tartu Saalemi EKB koguduse presbüter Paul Himma ja priilaste taustaga Joosep Leisberg. Töö peamiseks allikaks ongi eelpool nimetatud protokollide kogumik, mida varasemalt veel teaduslikult uuritud ei ole. Lisaks eelnimetatud materjalidele on publitseeritud ka Nõuandjate Vendade koosseisu kuulunud mõnede isikute mälestusteraamatud.⁹

Analüüsidest kirjeldatud allikmaterjali selgus, et ligi kaks kolmandikku protokollides käsitletud oli seotud erinevate EEKB Liidu koguduste presbütereid ja laiemalt personaaliaga seonduvate küsimustega. Arvestades, et EEKB Liitu kuulus 89 kogudust (1957. aasta II poolel registreeriti uue kogudusena Narva Evangeeliumi Kristlaste Baptistide kogudus. See tähendab, et aastatel 1955-1957 oli EEKB Liidus 88 registreeritud kogudust¹⁰ (kuigi allikatest ilmneb, et Narvas kogudus eksisteeris registreerimata kujul juba ka varasemalt), ligikaudu üheksakümne erineva kogudusejuhiga, keda kogudusetöö osas ikka ja jälle nõustada ning suunata tuli.

Teise suurema temaatika protokollides käsitletud teemadest moodustas EEKB Liidu suhtlus Usukultusasjade Nõukogu volinikuga. Nõuandjatel Vendadel endil otsene suhtlus Usukultusasjade Nõukogu volinikuga enamasti puudus, kuid vanempresbüter Johannes Liptsok, vanempresbüteri asetäitja Johannes Laks ja usuteaduslike kursuste juht Osvald Tärk ja sekretär Robert Võsu olid tihti kutsutud Usukultusasjade Nõukogu volinikuga kohtuma. Nendel

⁹ Laks, Johannes (1965). Mälestusi eluteelt ja töömaalt. Toronto : Toronto Vabakoguduse Kirjastus
Olvik, Oskar (2014). Mälestused. Tallinn : Pakett

¹⁰ Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu Arhiiv (EEKBLA), Aruanded. Karp 1.3.1
Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide koguduste statistilised aruanded 1945-1963. EEKBL statistiline aruanne 1955, 1959.

külaskäikudel arutatust ja EEKB Liidule edastatud informatsioonist anti Nõuandjate Vendade koosolekutel alati teada. Samuti pöörduti Usukultusasjade Nõukogu voliniku poole mitmete küsimuste ja abipalvetega, mis koosolekutel arutelu kestel üleskerkisid. Sisuliselt oli Usukultusasjade Nõukogu voliniku rolliks olla vahendajaks riigivõimu ja usuliste organisatsioonide vahel.

Kolmanda suurema osa protokollides käsitletust moodustas suhtlus Moskvas asuva Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Üleliidulise Nõukoguga ja selle kaudu ka Läänemaailma baptistidega. EKBÜN kuulus ka Baptisti Maailmaliidu koosseisu. Samuti toimus antud aastate jooksul paar väliskülaliste visiiti Eestisse. Lisaks oli EKBÜN toetav jõud, kellel oli kaalu Usukultusasjade Nõukogu juures ning kelle käest mitmetele küsimustele vastuseid otsiti.

Et muuta antud uurimustöö lugemist lihtsamaks on autor võtnud kasutusele mõningaid lühendeid. Juba tekstis esinenud Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liit on lühendatud EEKB Liiduks. Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Üleliiduline Nõukogu, mille liikmeks ka EEKB Liit sai 1945. aasta augustis ja millest pikemalt on autor kirjutanud töö esimeses peatükis, on lühendatud EKBÜN. II maailmasõja käigus toimunud Stalini religioonipoliitika pöörde järel asus nõukogude riik pärast pikka represseerimist usuliikumistega suhtlema. Selleks asutati Moskvas kaks keskasutust, kelle tööalasse kuulus kõik religiooni ja kogudustega seonduv. 1943. aastal rajati Vene Õigeusu Kirikuasjade Nõukogu (VÕKN) ja Usukultusasjade Nõukogu 1944. aastal 19. mai määrusega.¹¹ VÕKN-i haldusalasse jäi Vene Õigeusu kirik ja Usukultusasjade Nõukogu haldusalasse kõik ülejäänud kristlikud ning mittekristlikud usuliikumised. Vene Õigeusu kirik jäi eelistatud seisundisse. Põhjused antud keskasutuste loomiseks olid seotud poliitiliste plaanidega. Stalin vajas usuliikumistega suhete rajamist, et jätta Lääneliitlastele mulje usuvabadusest Nõukogude Liidus.¹² Samuti selleks, et siduda tugevamalt Lääne poolseid allutatud piirkondi ning kontrollida neid tugevamalt. Et kontrollida ja allutada usuliikumisi Nõukogude võimule loodigi selleks vastavad keskasutused, kellel omakorda olid lokaalsed volinikud liidu vabariikides. Usukultusasjade Nõukogu voliniku ülesannetest annab ülevaate Riho Altnurme oma töös „Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949“, mida töö autor siinkohal pikemalt ei hakka välja tooma. Kokkuvõtlikult võib öelda, et Usukultusasjade Nõukogu voliniku töö hõlmas ülevalt poolt tulevate käskude edastamist allapoole ja samas usuliikumiste poolsete kaebuste edastamist ülespoole. Samuti oli Usukultusasjade Nõukogu voliniku vastutusallas jälgida, et ei toimuks

¹¹ Altnurme, R. Eesti. Lk. 23.

¹² Altnurme, R. Eesti. Lk. 25.

korrarikkumisi ei koguduste endi kui ka kohalike võimude poolt. Usklikega tuli hoida häid suhteid. Kuigi voliniku rolliks oli olla ühenduslülilik Nõukogude võimu ja usuliikumiste vahel, siis oli ta osa Nõukogude võimuaparaadist, mis üheselt oli eesmärgiks seadnud religiooni eemaldamise ühiskonnast. Põhiseaduslikult oli usk kuulutatud Nõukogude riigist lahus olevaks ja iga inimese eraasjaks, kuid kuna täidesaatev võim riigis oli kommunistliku partei käes, kelle suhtes religioon ei olnud eraasi, siis muutus usuvabadus nonsensiks ning religioonipoliitika hoiak usuliikumiste suhtes oli peaasjalikult negatiivne.¹³ Edaspidi kasutab autor käesolevas töös Usukultusasjade Nõukogu voliniku puhul lühendit volinik.

Omaette küsimuseks osutus töös isikute nimede kasutamine. Kuna suur osa tööst puudutab EEKB Liidu vaimulikega seotud personaaliat ja seda mitte alati positiivses osas ning kuna paljude tollaste töötajate järeltulijad on kogudusteliikmed, töötajad ning ajalooline mälu on küllaltki värske, otsustas käesoleva töö autor kasutada protokollides esinenud nimede puhul vaid perekonnanime. Eesnimed on ära toodud Nõuandjate Vendade nõukogu liikmetel ja ka erinevatel ametnikel. Antud otsusele lisab kaalu juurde asjaolu, et protokollid olid tegelikkuses dokumendid, mis olid mõeldud kasutamiseks vaid nõukogu liikmetele endile. Käesoleva töö autor kasutab vormingut vend ja perekonnanimi, kuna see annab edasi paremini perioodi üldist õhkkonda, kuna isikute poole vastavas ringkonnas just nii pöördutigi. Selgitamist vajab veel termin presbüter, mis kuni EKBÜN-ga ühinemiseni ei olnud üldiselt Eesti usuliikumistes kasutusel. Eesti vabakoguduslikus kontekstis kasutati termineid jutlustaja ja kogudusevanem.¹⁴ Üldiselt jäigi igapäeva elus kasutusele nii jutlustaja, mis oli igati suupärasem ning arusaadavam tavakõneleajale kuid sellega paralleelselt ka presbüter. Protokollides kui ametlikes dokumentides on terminina kasutusel presbüter, mis viitab kogudust juhtivale isikule, keda selleks ordineeritakse. Ka antud töö autor on otsustanud kasutada allikmaterjalis kasutatud terminit. Termin vanempresbüter on EEKB Liidu juhi tiitel. Nõuandjate Vendade puhul on otsustanud autor kasutada lühendina lihtsalt juhatus, kuigi Nõuandjad Vennad viitasid ise endile ilmselt kui nõukogule, kuid antud termin on perioodi kontekstis pigem segadust tekitav.

Käesolev töö koosneb neljast sisupeatükist.

Esimene peatükk „Lühiülevaade Eesti vabakoguduste liikumiste ajaloost ja EEKB Liidu tegevus enne 1955. aastat“ aitab mõista konteksti, milles juhatuse tegevus alguse saab ja milles juhatus tegutseb. See on oluline sissevaade EEKB Liidu keerulisse olukorda, kus kokku liideti

¹³ Remmel, A. Religioonivastane. Lk. 21-22.

¹⁴ Pilli, T. Dance. P. 33.

neli sarnast, kuid siiski erinevat usuliikumist. Autor uurib vabakoguduslikke liikumisi ja nende liitumist EEKB Liiduks.

Teine peatükk „Juhatuse suhted liitu kuuluvate kogudustega“ käsitleb juhatuse võimupiire seoses kogudustega ja presbüteritega ning uurib juhatuse positsiooni tülküsimuste lahendamisel nii presbüteri ja koguduse kui ka presbüterite endi vahel. Vaatluse alla tuleb ka juhatuse vahendaja roll voliniku ja koguduste vahel.

Kolmas peatükk „Nõuandjate Vendade suhtlus Usukultusajade Nõukogu volinikuga Eestis“ käsitleb juhatuse suhtlust riikliku keskvõimuga ning vaatab, milline oli juhatuse tegevusvabadus.

Neljas peatükk „Juhatuse suhted EKBÜN-i ja välismaailmaga“ vaatleb kuidas toimus suhtlemine EKBÜN-ga ning mil määral avardas EKBÜN-i kuulumine kontakte välismaailmaga.

1. LÜHIÜLEVAADE EESTI VABAKOGUDUSTE LIIKUMISTE AJALOOST JA EEKB LIIDU TEGEVUSEST ENNE 1955. AASTAT

1.1. Läänemaa ärkamine

Vabakogoduslikud usuliikumised said Eestis alguse 19. sajandi lõpu poole. Neid liikumisi iseloomustas elav usuelu praktikate kasutamine, emotsionaalsus ning muutus kogoduslikust arusaamast - see oli vabatahtlik ja iseseisev usklike liitev ühendus, millesse kuulumine nõudis isiklikku usulist veendumust. Vabakoguduste laiem levik sai alguse 1870. aastatel alanud Läänemaa usulisest äratusliikumisest. Selle initsiaatoriteks olid kaks Rootsis saabunud misjonäri ja kooliõpetajat – Thure Emanuel Thoren ja Lars Johan Österblom.¹⁵ Kuigi liikumine sai alguse rannarootslaste keskel levis see peagi ka eestlaste sekka. Kuna äratusliikumisega kaasnes ka mitmeid usulisi eskaasinähteid ja karismaatilisi kogemusi nagu hüppamine, hõiskamine, maha kukkumine, tantsime ja plaksutamine asuti usklike taga kiusama. Usuliikumisega liitunud viisid usutalitusi läbi iseseisvalt, mis luterlikus õpetuses oli vaid ordineeritud kirikuõpetaja osa. Eriti iseloomulikuks sai inimeste uuesti ristimine usutunnistuse alusel. See süvendas ka teravamaid suhteid vaimulike võimudega. Peagi jagunes usuliikumine kaheks. Ühest osast kujunes välja priikogoduslik liikumine, kellel tegutsemiseks ametlik riiklik luba puudus ning kes kandis endas edasi ka karismaatilisemat usuelu. Esimeseks koguduseks sai Ridala priikogudus 1883. aastal, kus oli juba üle 150 ristitu.¹⁶ Teisest osast kujunes baptistiliikumine, millel ka riiklikult oli lubatud kogudusi rajada. Eesti esimene baptistikogudus rajati 1884. aastal Haapsalus Eestis misjonitööd teinud Peterburi saksa baptistikoguduse jutlustaja Adam Reinhold Schiewe poolt.¹⁷ Esialgu jäidki Eesti baptistikogudused formaalselt Peterburi koguduse alluvusse. Samal aastal rajati baptistikogudused veel Tallinnasse, Kärdlasse ja Pärnusse.

¹⁵ Plaat, J. Saaremaa. Lk. 96-97.

¹⁶ Osaduses kasvanud : kirjutisi Eesti EKB koguduste loost. (2009). Toim. T.Pilli, Ü.Linder. Viimsi : Sõnasepp, lk. 22-23.

¹⁷ Plaat, J. Saaremaa. Lk. 99.

1.2. Evangeeliumi kristlased ja nelipühilased

1905. aastal sai Tallinnas alguse järgmine äratusliikumine. Keskne koht liikumises oli juudi päritolu äratlusjutlustajal Johannes Rubanovitsil, kes jumalateenistusi ärimehe Eduard Lilienthali Stroomil asuvas suvilas pidas.¹⁸ Liikumise tunnusteks said emotsionaalne pöördumiskogemus, kus isikud tundsid rasket patukoormat ning seejärel rõõmujoovastust tekitavat vabanemist. Oluliseks peeti ka endi mitte-määratlemist, et olla avatud kõikidele. Peagi kerkisid üles küsimused kogunemiskoha osas, kuna Stroomil asuv suvila oli kaugel. Nii tekkis päevakorda ka vajadus endid määratleda ja nimetada. Otsustati osta krunt Tallinnasse e Veerenni 4a ning sinna hoone ehitada. Kulud kattis heal majanduslikul järjel olev E.Lilienthal, kes hiljem ka kogudusevanemaks valiti.¹⁹ Liikumise nimeks sai Evangeeliumi Kristlased ning koguduse töös jäigi esikohale evangeeliumi kuulutamine ja usklike kasvatamine. Veidi hiljem jõudis Eestisse ka nelipühiliikumine Skandinaaviast. Enne I maailmasõda külastasid Soome nelipühilased Narvat, kuid sihikindlama misjonitööga alustasid rootslased 1920. aastatel Eestis. Siia püüti rajada tugevaid usklike grupe, mis said ka hilisema Tallinnas asuva Eelimi emakoguduse osakondadeks.²⁰ Liikumise keskseks tunnuseks sai Püha Vaimuga täitmine kui erilise Jumala armu kogemus. Sellega kaasnesid taas ka mitmed ekstaasinähted.

1.3. Vabakoguduste usuelu Eesti Vabariigis kuni 1940

Eesti Vabariigi algusega muutusid ka mitmed usuelu puudutanud seadused, mis varem olid tsaari Venemaa võimuorganite poolt tugevalt vabakoguduslike liikumisi piiranud. 1920. aastal vastu võetud põhiseadus kehtestas usu- ja südametunnistusvabaduse ning kuulutas välja riigikiriku puudumise ning vabaduse mingisse usuühingusse kuuluda.²¹ 1926. aastal vastu võetud „Usuühingute ja nende liitude seadus“ tunnistas kõik usuühendused seaduse ees võrdseks ning andis võimaluse moodustada koguduste liite või ka iseseisvaid kogudusi registreerida. Säärased muudatused andsid senistele piiratud vabakoguduslikele usuliikumistele palju laiema tegevusvabaduse. Hakkati rajama kogudusehooneid, asutati uusi tööpunkte ning tööd alustas 5. märtsil 1922 Keilas Eesti Baptisti Jutlustajate Seminar.²² Baptistide liikumisele oli omane panna rõhku jutlustamisoskustele ning õppida Piiblit tundma

¹⁸ Osaduses. Lk. 33-34.

¹⁹ Osaduses. Lk. 36-37.

²⁰ Osaduses. Lk. 16.

²¹ Plaat, J. Saaremaa. Lk. 121.

²² Pilli, T. Usu värvid. Lk. 90.

süsteemiliselt. Seminarist sai ainukene vabakoguduslik ametlik õppeasutus Eesti Vabariigis. 1924. aastal registreeriti esimesed nelipühikogudused. Evangeeliumi Kristlaste liikumine oli aga 1920ndate aastate alguseks jõudnud identiteedi kriisi, kus üks osa soovis kogudust reformida, nii et see vastaks rohkem vennastekoguduslikule laadile, teine osa kogudusest soovis jääda seni kasutusel olnud vabakoguduslike põhimõtete juurde.²³ Hääletusel jäid peale liikmed, kes pooldasid seniseid põhimõtteid, mille peale osad usuliikumisest lahkusid. Alles jäänud aga jätkasid Evangeeliumi Kristlaste liikumise edasi viimist, nende juhiks tõusis võimekas Karl Leopold Marley. 1937. aastal loodi Evangeeliumi Kristlaste Vabakoguduste Liit, millega liitus ka 10 nelipühikogudust.²⁴ Evangeeliumi Kristlaste Vabakoguduste Liidul toimus ka aktiivne misjonitöö Egiptuses. Eesti I Vabariigi lõpuaastateks olid antud vabakoguduslikud liikumised kujunenud välja tugevateks usuühendusteks oma identiteedi ja kogudusliku laadiga. Suuremas osas oldi siiski üksteisele küllaltki sarnased.

1.4. Vabakoguduste usuelu Nõukogude okupatsiooni alguses

Suuri muutuseid senisesse arengusse tõi II maailmasõda ja sellega kaasnenud võimumuutused. Eesti sattumisega Nõukogude okupatsioonivõimude all algas ka vastava võimu ideoloogia ja korralduste elluviimine. Baptistide seminar suleti 1940. aastal, senised vabakoguduslikud väljaanded nagu Teekäija ja Evangeeliumi Kristlane keelati ning igasuguse vaimuliku kirjanduse väljaandmine lõpetati.²⁵ Asuti vaimulike represeerimisele, nende pensionid kaotati, erandmäärustega nõuti neilt kõrgemat üüri ning neid viidi pidevalt ülekuulamistele.²⁶ Juuni küüditamise käigus viidi ära ka mitmeid vaimulikke. 1944. aasta Tallinna märtsipommitamises hävines Evangeeliumi Kristlaste suurim ja ilusaim Immaanueli koguduse hoone aadressil Jõe tn. 12. Samas pommitamises hävinesid veel priikoguduse palvemaja Villardi tänaval ja Tallinna II Baptistikoguduse palvemaja Iisraeli tänaval.²⁷ Kogudus taastas ühise töö korras kogudusehoone väiksema saali, kus avateenistus peeti 1946. aasta juunikuul esimesel pühapäeval.²⁸ Kõik kogudustega seotu allutati Usukultusasjade

²³ Osaduses. Lk. 42.

²⁴ Osaduses. Lk. 45.

²⁵ Pilli, T. Usu värvid. Lk. 90.

²⁶ Salo, V. Riik ja kirikud. Lk. 13-14.

²⁷ Pilli, Toivo ; Valk, Tõnis (2005). Ühest ateistliku töö meetodist: evangeeliumi kristlaste-baptistide palvemaja ja koguduste sulgemine Eestis 1945-1964. - Teekond teisenvas ajas. Tartu : Sõnasepp. Lk. 92.

²⁸ Laks, J. Mälestusi. Lk. 76.

Nõukogu volinikule. 25. jaanuar 1945 määrati Eestis volinikuna ametisse Johannes Kivi.²⁹ Paljud vabakoguduslike liikumiste juhid olid põgenenud välismaale, näiteks Evangeeliumi Kristlaste juht K.L.Marley aga ka Eesti Baptisti Liidu juht Karl Kaups ja Tallinna I Baptistikoguduse pastor Evald Mänd.³⁰ Lisaks sõja laastavale tööle, juhtide puudumisele ning mitmetele muudele raskustele ootasid vabakoguduslikke usuliikumisi ees uued raskused valitseva võimu poolt. Kõikidele kogudustele anti ülesandeks end voliniku juures registreerida, selleks tuli täita vajalik dokumentatsioon ja vastata nõudmistele. Esitatud nõudmised olid vähemalt 20-liikme olemasolu (kahekümnik), palveruumide nõutele vastavus ja koguduse juhi, uue nimega presbüteri olemasolu.³¹ Ruumide puudumisel kogudust registreerida polnud võimalik. Kõik registreerimistaotlused tuli esitada 31. detsembriks 1945.³² Mitmed kogudused sunniti loovutma oma kogudusehooned ning nad pidi kasutama mõne lähedalasuva koguduse ruume koos juba seal oleva kogudusega. Ka koguduste tööpunktid, kus 20 liiget kokku ei saadud, suleti.³³ Selleks, et vabakogudusi tsentraalsemalt võimule allutada tehti senistele baptistidele, evangeeliumi kristlastele, nelipühilastele ja priilastele ettepanek liituda üheks liiduks, mis alluks ja oleks osa Moskvas asuvale EKBÜN-ile.³⁴ Argumendina toodi, et Nõukogude Liidus ei saa eksisteerida kahte Baptisti Liitu ja kahte Evangeeliumi Kristlaste Liitu. Evangeeliumi Kristlasi esindanud Johannes Laks kartis, et keeldumise korral keelatakse usuliikumise koguduslik töö lõplikult ära.³⁵ Kompromisse tuli teha kõikidel ja leida mingisugunegi ühine keel teoloogiliste erimeelsuste osas. Moksvas asuvale EKBÜN-i keskusele tuli saata ka rahalisi annetusi. Koguduste registreerimise kampaania lõppedes oli EEKB Liidus koguduste arv kahanenud 14 võrra.³⁶ 1950. aastal leidis aset üks omapärane religioonipoliitiline projekt. Kaheksa erineva vabakogudusliku liikumise taustaga kogudust ühendati üheks koguduseks Oleviste kirikus, mis pärast saksa luterikoguduse lahkumist II maailmasõja alguses oli tühjalt seisnud.³⁷ Koguduste endi hooned, mis olid seotud mitmete mälestustega, tuli üle anda linnavõimudele. J.Laks on kirjutanud oma mälestustes: “See valuline hetk sai meid Immaanueli koguduses kätte augutsikuu keskel, kui väravast veeresid välja viimased koormad inventariga ja meie ise

²⁹ Altnurme, R. Eesti. Lk. 36.

³⁰ Pilli, T. Usu värvid. Lk. 20.

³¹ Pilli, T; Valk.T. Ühest. - Teekond. Lk. 92.

³² Pilli, T; Valk.T. Ühest. - Teekond. Lk. 92.

³³ Pilli, T; Valk.T. Ühest. - Teekond. Lk. 93.

³⁴ Pilli, T. Dance. Pp. 20-21.

³⁵ Olvik, O. Mälestused. Lk. 184.

³⁶ Pilli, T; Valk.T. Ühest. - Teekond. Lk. 96.

³⁷ Pilli, T. Dance. Pp. 40-41.

jätsime jäädavalt jumalaga oma armastatud, südamest ja kuumalt armastatud palvepaigaga.³⁸ Uue 1900-liikmelise koguduse avateenistus toimus 17. septembril 1950 külmas ja kõledas katedraalis, mis vajab tugevat remonti.³⁹ Sama aasta jõuludeks suudeti tuuletõmbus katkiste akende kaudu peatada ning alles 1959. aastal seisti ajaloolise hetke ees, kus aastasadu võimutsenud „Oleviste Külma“ suudeti võita ja kirikuruum oli täidetud soojusega, mis iga pingi alt küttesüsteemist üles tõusis.⁴⁰ Suuri raskusi tekitas küsimus püha õhtusöömaajast, kus baptisti liikumise taustaga juhid pooldasid vaid täiskasvanuna ristitud liikmete osavõttu, samas oli uues koguduses ligikaudu 150 inimest, kes antud otsuse korral leivamurdmisest ilma oleksid jäänud.⁴¹ Olukord lahendati lõpuks kahe erineva püha õhtusöömaaja talitusega, millest üks oli mõeldud endistele baptistidele ja teine endistele evangeeliumi kristlastele.⁴² See, mis oleks pidanud kogudust ühendama – leivamurdmine – sai selle lahutavaks osaks. Kogudusejuhtideks said Karmeli Evangeeliumi Kristlaste koguduse juht Oskar Olvik ja Allika Baptistikoguduse juht Osvald Tärk. Kuigi riigi võimuorganite püüdeks oli kogudustetöö nõrgestamine nende kokku koondamise ja teoloogiliste erimeelsuste läbi, kujunes Olevistest tegelikult Eesti juhtiv vabakogudusliku liikumise kogudusi, mis sai Eesti koguduste visiitkaardiks.

1.5. EEKB Liidu kantselei

Oluliseks kujunes EEKB Liidu kantselei aadressil Kalju tn.1. Seal toimus kõikide EEKB Liitu kuuluvate koguduste asjaajamine, see kujunes ühendavaks keskuseks, mis ravis sõjahaavu ning aitas leida uusi töötajaid kohalikele kogudustele.⁴³ Liidu kantseleid asusid juhtima vanempresbüter Johannes Lipstok, Johannes Laks ja Aleksander Sildos, kelle tööle võtmise põhjuseks oli tema vene keele oskus.⁴⁴ J.Laks on kirjutanud oma mälestustes, et asjaajamine ja kirjavahetus oli tohutu suur ning kantseleid külastas igapäevaselt inimesi nii linnast kui maalt.⁴⁵ Eesti kantselei juhtidel oli ka kasutada koguduste külastamiseks auto koos autojuhiga,

³⁸ Laks, J. Eluteel. Lk. 88.

³⁹ Eesti oikumeenia lugu (2009). R.Altnurme, P.Rohtmets, V.Vihuri, A.Sõtšov, T.Pilli, I.Kurg, P.Kaldur, L.Altnurme, R.Saard, H.Aan, M.Tiitus, K.Soom, L.Kilemit, S.Jürjo, A.Rommel, M.Paas, H.Vilumaa. Tallinn : Tallinna Raamatutrükikoda. Lk. 170.

⁴⁰ Laks, J. Eluteel. Lk. 93.

⁴¹ Olvik, O. Mälestused. Lk. 195.

⁴² Pilli, T. Usu. Lk. 27.

⁴³ Pilli, T. Dance. P. 35.

⁴⁴ Laks, J. Eluteel. Lk. 83.

⁴⁵ Laks, J. Eluteel. Lk. 83.

mis oli täiesti ainulaadne terves Nõukogude Liidus.⁴⁶ EEKB Liidu keskusest kujunes oluline asutus, mille vastu kasvas usaldus ning mis aitas hoida üleval lootust kogu EEKB Liidu jaoks. Liidu kantselei töö oli ettevalmistuseks juhatuse tegevusele.

⁴⁶ Pilli, T. Dance. P. 35.

2. JUHATUSE SUHTED LIITU KUULUVATE KOGUDUSTEGA

2.1. Juhatuse tegevus seoses presbüteritega

Juhatuse üks olulisemaid ülesandeid oli EEKB Liidu kogudusejuhtide, kelle tollane nimetus dokumentides oli presbüter, ametisse seadmine ehk ordineerimine ja ametist vabastamine. Protokollidest selgub, et kogudusejuhtidele esitatud nõudmisi ei olnud mitte igäihel võimalik täita. Näiteks selgub, et enne ordineerimist kontrolliti kutsumist jumalariigi tööle (tegemist on teoloogilise väljendiga, mida vaadati kui isiku osaks saamist Jeesuse Kristuse kuningriigi töölistest, lihtsamalt kui vaimulikutöö tegemist. Oluline oli, et antud isik oleks saanud selle töö alustamiseks kindla ja selge kutse Jumalalt endalt), kõlbelisi seisukohti ja dogmaatilisi vaateid, usulisi hoiakuid ja lisaks veel perekonnasuhteid, nii olevikus kui ka minevikus.⁴⁷ See tähendas, et uuriti isikult endalt tema varasemate perekonnasuhete kohta, kas ta on varasemalt abielus olnud, kuidas kohtus ta oma praeguse naiseaga, kas ta on abielu rikkunud. Samamoodi uuriti ka antud ajahetkel isiku suhteid abikaasaga, lastega ja milline on perekonnaliikmete vaimulik olukord. Ordineerimisavaldusi esitasid juhatusele nii kogudused ise kui ka tehti vastavaid ettepanekuid juhatuse arutelu keskel.⁴⁸ Mõned juhatuse tegevused tunduvad rutiinse tööna, mida nõudis kord: nagu näiteks endise presbüteri uuesti valimisel tema kinnitamine. Presbüterite igaaastaseid tunnistuste pikendamisi kasutati võimalusena, et piirkonna presbüterid kokku tuua ja neid innustada nende töös.⁴⁹ Esineb ka erilisi juhtumeid, mille kaudu on meil võimalik aru saada juhatuse tegevuspiiridest seoses liitu kuulunud kogudustega.

Hea võimaluse juhatuse tegevuse ulatuse mõistmiseks annab Tapa Baptistikoguduse juhtum, kus senine presbüter vend Aer teatab, et kavatseb lahkuda seniselt ametikohalt. Vend Aeru lahkumisavaldus Tapa presbüteri kohalt aga toob päevakorda presbüteri ringitõstmise, mis tähendab, et juhatus hoidis silma peal kõikidel EEKB Liitu kuuluvatel kogudustel ning juhatusel oli voli ka koguduste presbütereid oma äranägemise järgi ümberpaigutada. Nõuandjad vennad pakuvad ka välja võimalust saata Tallinna Ida ringkonda Tallinnast nooremaid jutlustajaid.⁵⁰

⁴⁷ EEKBLA, Protokollid. Karp 1.2.1. L. 56

⁴⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 12p.

⁴⁹ EEKBLA, Protokollid. L. 10.

⁵⁰ EEKBLA, Protokollid. L. 6, 6p.

Samas ei taheta, et vend Aer enam kogudusejuht ei oleks, vaid talle otsitakse juba uut kohta⁵¹, mis leitakse Rakkes, kuhu ta ka presbüteriks suundub.⁵² Vend Teekli Tapa kogudusele presbüteriks asetamine on oluline samm, sest selgub, et vend Teekel oli juba Moostes presbüter samal ajal ning kogudus ei ole rahul tema lahkumisega ja neile pakutava uue kandidaadiga.⁵³ See viitab sellele, et EEKB Liidus olevatel kogudustel tundus olevat oma tähtsusjärjekord, milles Tapa kogudus oli Moostest eespool.

Protokollidest selgub, et juhatusel ei olnud voli presbütereid ametikohale määrata ilma koguduse täiskogu nõusolekuta ega keelata kedagi presbüteriks valida. Siiski juhatusel jäi õigus kinnitada või mitte kinnitada presbütereid. Juhatusel puudus voli sekkuda presbüterite valimistel koguduse täiskogus. Kiviõli EKB koguduse presbüteri vahetumise loost⁵⁴ selgub, kuidas käis tollane presbüterite valimine. Kõigepealt pidi koguduse täiskogu otsustama salahääletusel kas kandidaat on sobiv, seejärel esitama ta juhatusel kes olid õigusjärgselt pädevad, et otsustada presbüteri kinnitamise üle.⁵⁵ Järgmisel koosolekul 7. oktoobril 1955 aga selgub, et vend Sepp ei taotle enam presbüteri kohta ning et see informatsioon võetakse „rahuldustundega teatavaks“ (sic!).⁵⁶ Ehkgi juhatus tundub olevat olnud seisukohal, et nad ei toeta vend Sepa taotlusi, järgisid nad siiski vägagi selgelt EEKB Liidu reeglistikku ning ei asutnud oma võimu piiridest üle. Kui päevakorda tõuseb küsimus, kus ühte presbüteri kandidaati on kutsutud kahte kogudusse tööle ei tee juhatus otsust ise, vaid annavad omapoolset nõu ja vaba voli presbüteri kandidaadile endale.⁵⁷ Omanäoline jäänuk Nõukogude Liidu eelsest perioodist on see, kuidas koguduste siseste otsuste tegemisel rakendusid demokraatlikud hääletamise printsiibid, mis nõukogude ühiskonnas ka näiliselt eksisteerisid. Nii võib tinglikult öelda, et kogudused kandsid demokraatiat edasi ka siis, kui riigis seda tegelikkuses enam ei olnud.

Lisaks oli juhatusel pädevuses presbüterite noomimine, korrale kutsumine, juhendamine nende töös ning isegi isikliku elu osas ja ka ametist vabastamine. Näiteks vabastatakse ametist Paide EKB koguduse presbüter vend Tammiste, koguduse nõukogu soovil, kuna tal on olnud kõlbelisi eksimusi abielu osas 14 aastat tagasi.⁵⁸ Ka võis presbüteri ametist maha võtmist mõjutada tema perekond nagu selgub Kohtla-Järve presbüteri vend Mõttuse puhul, kelle edasitöötamisel nähakse raskusi tema „abikaasa meelsuse tõttu, milline asi võetakse vendade poolt eriliseks

⁵¹ EEKBLA, Protokollid. L. 11.

⁵² EEKBLA, Protokollid. L. 16.

⁵³ EEKBLA, Protokollid. L. 14.

⁵⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 4p, 5.

⁵⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 4p.

⁵⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 5.

⁵⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 31p.

⁵⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 36p.

palveaineks k.a. detsembrikuu kestel“.⁵⁹ Vahel aga saadeti liialt aktiivse ja võimuka ning „puuduliku mõistusega“ abikaasa puhul presbüteri selle kohta vastavasisuline kiri, kes olukorda seejärel lahendama pidi asuma.⁶⁰

2.2. Juhatuse roll koguduste ja presbüterite vaheliste tüliküsimuste lahendamisel

Ka presbüteri ja koguduse vahelisi lahkkelisi aitas lahendada juhatus, kelle poole sellistel juhtudel pööruti. Nii ilmneb Järva-Jaani loost, kus tülid olid tekkinud koguduse presbüteri vend Parmu ja koguduse nõukogu vahel.⁶¹ 1955. aasta 2. septembri protokollist selgub, et tüliküsimusi esines: “1) ühe abielupaari õnnistamise küsimuses, 2) presbüteri suhtes ühe õega, kes teda teenis abikaasa haigestumise ajal ja keda v.Parm külastas Petseris kandes seejuures miilitsatöötaja ülikonda, 3) uue nõukogu valimise organiseerimist presbüteri poolt, 4) protokollide ümbertegmise asjus v.Parmu poolt ja 5) arusaamatused annetuste kasutamises presbüteri poolt.“⁶² Selgub, et vanempresbüter J.Lipstok on selleks käinud ise kohapeal ning sealne arutelu kestis 8 tundi (sic!). Niivõrd tõsiselt suhtuti sellistesse küsimustesse. Juba järgmisest 1955. a 7. oktoobri protokollist⁶³ selgub, et kohale on saadetud üks juhatuse liige ning toimus avalik usaldushääletus presbüter Parmu osas. Kogudusega astuti dialoogi ning uuriti, mis oleks nende arust vajalik. Seega ei tegutsenud juhatus oma äranägemise järgi vaid püüdis koguduste endi poolt saada teada, mis neile vajalik on. Peagi aga selgub, et olukord sellest ei lahenenud ja koguduse nõukogu ning presbüteri olukord on endiselt lahendamata.⁶⁴ Lisaks ilmneb, et vend Parm on palunud EKBÜN-i Baltimaade esindajal, kellele allus ka Eesti vanempresbüter J.Lipstok, Nikolai Levindantol sekkuda juhatuse tegevusse seoses presbüter Parmuga. N.Levindanto siiski ei sekku. Kogudusega saadakse leppimine ja presbüter pannakse 3-kuulisele katseajale, mille jooksul toimub ka pidev järelvalve.⁶⁵ Katseaja lõppedes ei tehta usaldushääletust mitte ainult presbüterile vaid tervele koguduse töötajatele.⁶⁶

Ka „streikivate“ presbüterite ja koguduse osas asus juhatus vahemeheks. 1956. aasta 16. oktoobri protokollist võime lugeda, kuidas Lehtse EKB koguduse diakon ja sekretär annavad

⁵⁹ EEKBLA, Protokollid. L. 8p.

⁶⁰ EEKBLA, Protokollid. L. 14.

⁶¹ EEKBLA, Protokollid. L. 4.

⁶² EEKBLA, Protokollid. L. 4.

⁶³ EEKBLA, Protokollid. L. 5, 5p.

⁶⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 6.

⁶⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 8p.

⁶⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 11.

teada, et presbüter ei täida enam oma tööülesandeid, kuna tema teadmata on peetud piirkonnas mõni palvetund.⁶⁷ Ilmneb, et juhatus „mängis“ omamoodi ombudsmani või lepitaja rolli, kelle poole kogudused pöördusid kui neil oli raskusi presbüteriga või kelle poole presbüter pöördus kui tal kogudusega arusaamatusi tekkis.

2.3. Juhatuse roll presbüterite omavaheliste tüliküsimuste lahendamisel

Presbüterite endi vahelistes isiklikes kui ka koguduse juhtimist puudutavates tüliküsimustes on juhatusel lepitaja roll. Võimaluse selle uurimiseks annab Pärnu EKB koguduse presbüterite omavaheline tüliküsimus, mis protokollides kajastub vahemikus 7. detsember 1956 kuni 10. november 1958. Pea kaks aastat lahendada püütud olukord tekitas rahutusi ja segadusi kohalikus koguduses ja ilmselgelt palju peavalu ka juhatusel endale. Tüli algpõhjuseks tuuakse välja üks vendade Ritsbeki ja Treufeldti poolt peetud teenistus, kus vend Ritsbek koguduse ees kaebas presbüter Treufeldti ja teiste koguduses kaostatöötavate vendade peale. Sellest hargnebki kogu edasine asjade käik, mida juhatus järgneva pooleteise aasta jooksul püüab lahendada. Pärnu koguduse presbüterite lahkkelide osas näeme, kuidas juhatuselt abi palutakse olukorra lahendamisel ja kuidas juhatus otsustavalt sekkub koguduse sisetevõrgustesse just struktuuriüksuste ringi valmises ja muutmises ning annab märku, milliseid kandidaate ülesse seada ja mida seniste presbüteritega peale hakata.⁶⁸ Samuti astub juhatus julgeid samme määrates koguduse üle hooldaja-presbüteri vend A.Sildose, kellele antakse laiapõhjaline voli koguduse juhtimises.⁶⁹ Aja möödudes selgub, et ükski abinõu pole vastavaid tulemusi andnud ja Pärnu koguduse olukord on veelgi halvemaks läinud. Siinkohal otsustab juhatus võtta kasutusele äärmuslikud meetmed ja sekkuda otseselt koguduse olukorda. Otsustatakse vend Ritsbekile teha ettepanek presbüteri kohalt loobumiseks ning mitte nõustumise puhul võtta ühendust N.Levindantoga, kes keelaks vend Ritsbekil Pärnu koguduses töötamise.⁷⁰ Eesmärgiks jääb olukorda võimalikult rahumeelselt parandada ja leida alternatiivseid võimalusi. Paraku aga kuna koguduse lõhestumine presbüterite vaheliste tülide tõttu jätkub viiakse ellu esialgsed karmimad meetmed – koguduse presbüteri koht kuulutatakse vakantseks ja nii vend Ritsbek kui Treufeldt

⁶⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 15.

⁶⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 29.

⁶⁹ EEKBLA, Protokollid. L. 30.

⁷⁰ EEKBLA, Protokollid. L. 28.

vabastatakse senistelt presbüteri kohtadelt ning ametisse seatakse vanempresbüteri poolt ajutise presbüteri kohusetäitjana ja koguduse nõukogu esimehena J.Laks.⁷¹

Protokollidest selgub, et esiti püüti probleeme lahendada võimalikult rahumeelselt ning kuna presbüteritest oli pidev puudus, siis kellelki tema presbüterivolitusi niisama ära ei tahetud võtta. Raskematel olukordadel viidi presbüter üle mõnda uude kogudusse. Kellegi ametist maha võtmine oli siiski pigem harv juhus, kuid seda siiski esines näiteks eelpool mainitud Paide EKB koguduse presbüteri vend Tammiste puhul. Üldiselt püüti olukordi võimalikult hästi lahendada kuna presbüteritest oli puudus. Ka eelmainitud Pärnu EKB koguduse juhtumi puhul ilmneb hiljem, et mõlemale presbüterile antakse võimalus teistesse kogudustesse teenima minna.⁷²

2.4. Juhatuse tegevus seoses teiste kogudussepuutuvate isikutega

Lisaks sellele, et juhatusel oli õigus presbütereid ordineerida, kinnitada ja ametist maha võtta, oli juhatusel õigus ka koguduses kaasateenivaid diakoneid ordineerida ja ametist maha võtta (diakon on uue-testamentlik mõiste, mis tähendab koguduse abilist, kes aitab koguduse tööd teha ja kannab hoolt koguduseliikmete eest). Nii näiteks otsustatakse, et vend Põldu, Pärnu kogudusest, kes on „abiellunud uuesti usklikus põlves“ ei tuleks õnnistada, aga koguduse usalduse alusel võiks ta edasi töötada.⁷³ Diakonite leidmiseks pöördui ka juhatus poole, et need aitaks leida sobiva kandidaadi.⁷⁴ Ka koguduses jutlustada võivate vendade kinnitamine käis nõukogu kaudu⁷⁵, ühtepidi oli see ilmsesti Usukultusasjade Nõukogu poolne ehk seeläbi riigi poolne nõudmine, kuid teistpidi hoidis see ära valeõpetuse levimist. Nii näiteks leidubki valeõpetuse leviku kohta antud protokollides vaid üks märge – „keegi Rebase nimeline isik on oma erilisi vaateid kuulutanud Mustvee EKB koguduse piirkonnas, eriti Sällikul. Rebane pooldab hingamispäeva ja jalgade pesemist.“⁷⁶ (Hingamispäev tuleneb heebreakeelsest sõnast ša-vat (sabat), mis tähendab puhkama. Piiblis on kirjas sellest kuidas Jumal puhkas 7. päeval pärast loomistööd, hiljem Siinai mäele kui Jumal oma rahvaga lepingu teeb ning neile annab „10 käsku“ on üheks punktiks ka hingamispäeva tähistamine. Nii evangeeliumi kristlaste kui ka baptistide usuvoolude hulgas on peetud seda päeva pühapäevaks, adventkogudusliku liikumise

⁷¹ EEKBLA, Protokollid. L. 35, 35p.

⁷² EEKBLA, Protokollid. L. 44.

⁷³ EEKBLA, Protokollid. L. 1p.

⁷⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 30p.

⁷⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 1p.

⁷⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 20.

jaoks on selleks olnud laupäev nagu see on ka juutidel. Jalgade pesemine on sümbolne tegevus, mida Jeesus enne oma äraandmist praktiseerib oma jüngerite peal, pestes nende jalgu, andes täiusliku eeskju alandlikkusest ja ligimese teenimisest. Tegemist oli teoloogilise erinevusega, kus antud isik propageeris laupäeva tähistamist hingamispäevana, mil peaks ka koguduse teenistused toimuma ning jalgade pesemise kui ühe liturgilise osa kasutuselevõttu koguduses. Mõlemad arusaamad olid prii, nelipühi, evangeeliumi kristlaste ja baptistide jaoks võõrad elemendid, mida selliselt ei tõlgendatud ega koguduselus rakendatud.) Kui selgub, et tegemist on adventkoguduse liikmega edastatakse vajalik info sellest, et antud isik ei või tegutseda EEKB Liidu piirkonnas, kuna tema tõekspidamised ei ühti EEKB Liidu usuliikumise omadega ning teiste usuliikumiste liikmetel oli keelatud tegutseda teise usuliikumise koguduse keskel.⁷⁷

2.5. Juhatuse kui vahendaja koguduste ja voliniku vahel

Kuigi presbüteritega ja personaaliaga seonduvad küsimused olid kõige sagedamini esinevad ja ühed olulisemad, ei olnud see ainukene juhatuse suhtlus kohalike kogudustega. Tegelikult pöördusid kogudused nõukogu poole mitmete erinevate palvete, küsimuste ja soovidega. Küsimuste sisuline amplituud on laialdane. Nii näiteks palutakse mõnel juhatuseliikmel koha peale tulla, et üleskerkinud küsimusi lahendada, ilma nende sisu avaldamata⁷⁸. Samas esineb küsimus, mis puudutab naiste soengumoodi⁷⁹(sic!), mille tulemusena on koguduses tekkinud päris terav vastasseis ja koguni kooritöö seisma pandud. Ka finantsabi palveid esineb⁸⁰ ning nõu küsimist presbüteri korterist osas⁸¹. Kuid nagu ilmneb antud dokumentidest, on üks juhatuse olulisemaid rolle olla koguduste vahendaja volinikuga suhtlemisel. Omaaegse „imena“ on märgitud Valga EKB koguduse hooneehitust, mille kulg ka juhatuse protokollidest näha on. Tolleaegses kontekstis, kus kogudusehooneid seni oli ainult ära võetud, olid ehituspüüdlused seotud paljude küsimustega. Küsimust peeti nii oluliseks, et Valga presbüter Hanni tuli antud teemat puudutava arutelu jaoks igal nõupidamiskorral Tallinnasse juhatuse koosolekule kohale. Esialgseks plaaniks oli, et kogudus ostaks väljavalitud krundil paiknenud poolelioleva ehituse kas osaliselt või tervikuna ja viiks ise hiljem ehituse lõpuni. Seda plaani toetab ka juhatuse tehes ettepaneku, et kogudus omaks poolt majast ja krundil asuva elukorteri osa võiks olla kas

⁷⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 25, 25p.

⁷⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 5.

⁷⁹ EEKBLA, Protokollid. L. 27.

⁸⁰ EEKBLA, Protokollid. L. 40.

⁸¹ EEKBLA, Protokollid. L. 25, 29p.

presbüteri või siis ehituse teostaja nimel.⁸² Peagi aga selgub, et Rajooni Täitevkomitee ei ole nõus ehituskrunti eraisikule kinnitama, kuna tegu on kommunaalehituse, mitte individuaalehituse rajooniga. Seetõttu võetakse kasutusse voliniku soovitus alustada maja ehitamist koguduse nimel ning vanempresbüter lubab otsekohe küsimuse volinikule esitada.⁸³

Kogu töö teostatakse vabatahtliku tööjõu ja annetustega, mis omaajal oli märkimisväärne summa 120 000 rubla⁸⁴. Võrdluseks: EEKB Liidule kingitud eramaja müüdi 44 000 rubla eest⁸⁵. Juhatusel ühisel otsusel toetatakse Valga presbüterit vend Hannit ühekordselt tervise parandamiseks liidu kantselei eelarvest näidates seeläbi oma toetust ja tunnustust presbüterile.⁸⁶

Sellistes ehitusi ja hooneid puudutavates küsimustes oli juhatusel oma unikaalne ja oluline roll, mis mõjutas koguduse jätkusuutlikkust pikemas perspektiivis. Ilmselt teati, et juhatus on valmis seisma oma koguduste eest ja aitama igal võimalikul moel. Samuti võib arvata, et vanempresbüteri sõna oli tugevamini maksev voliniku juures kui mõne maakoguduse presbüteri või nõukogu juhi oma. Nii näiteks pöördub vendade poole Pärnu EKB kogudus, kui nende senises hoones annab tunda ruumipuudus ja sooviks on tagasi saada endist „Saalemi“ palvelat, mis neilt on kohaliku täitevkomitee poolt varasemalt ära võetud. Juhatus ei arva, et nende taotlus endist hoonet tagasi saada õnnestuks, sest „seni pole küll ühtegi äravõetud ruumi tagasi saadud“. Siiski otsustab juhatus, et „vennad toetavad seda avaldust“.⁸⁷ Vana palvelat neile küll ei tagastata, aga juhatus ponnistused voliniku juures on viinud asjad nii kaugemale, et on võimalik teha juurdeehitus olemasolevale hoonele ning kogudusele soovitatakse „anda avaldus sisse linna Täitevkomiteele lisakrundi saamiseks. Kui peaks tekkima raskusi, siis on ta (volinik) lubanud vastavat abi anda.“⁸⁸ Ilmneb, millist hädavajalikku rolli täitis juhatus koguduste jaoks volinikuga suheldes. Ka kõiksugu kohalike võimude poolsed üleastumised koguduste juures said edastatud juhatusel, kes püüdis kogudusi nende olukordades igakülgsest aidata. Uurimuslike näidetena esinevad siinkohal Antsla EKB koguduse juhtum, kus kohalik täitevkomitee ei andnud kogudusele ruume.⁸⁹ Aga ka abipalve Viljandi EKB koguduselt, kelle palvelat on asunud omavoliliselt lammutama ja mille puhul peetakse vajalikuks, et vanempresbüter sõidaks kohapeale asja selgitama.⁹⁰ Samas selgub Viljandi loost ka, et juhatus ei täitnud monopolset

⁸² EEKBLA, Protokollid. L. 2, 2p.

⁸³ EEKBLA, Protokollid. L. 3.

⁸⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 31.

⁸⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 31.

⁸⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 31.

⁸⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 8p.

⁸⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 11.

⁸⁹ EEKBLA, Protokollid. L. 25p.

⁹⁰ EEKBLA, Protokollid. L. 36p.

rolli volinikuga suhtlemises, vaid kogudusele antakse kindlat nõu saata volinikule ise avaldus selles küsimuses.⁹¹

Ka koguduste registreerimise ja ümberregistreerimise osas võeti ühendust juhatusega. Nii näiteks palub Narva koguduse puhul vanempresbüter selle jaoks toetust oma Moskvasse sõidul EKBÜN-i istungile, vajalik toetus saadakse.⁹² Dokumentidest ilmneb, et koguduse registreerimine ilma juhatuse tööta oleks olnud äärmiselt kaheldav, mistõttu võib väita, et juhatuse roll antud olukorras oli tuntav ja oluline. Võib arvata, et olemasoleva koguduse ümberregistreerimine uude ruumi on lihtsam protsess, kuid allikmaterjalist selgub vastupidine ning samas ilmneb ka taaskordselt juhatuse eriliselt vajalik panus selles. Muhu EKB koguduse soovil uude ruumi ümberregistreeruda on protokollis kirjas, et vanempresbüter Lipstok peab koguduseruumide osas volinikuga läbirääkimisi⁹³ Edasi selgub, et pärast läbirääkimisi volinikuga ja ilmselt viimase veenmist on asi edasi antud rajooni täitevkomiteele, kes on andnud selle külanõukogule arutamiseks, kes on aga võtnud eitava seisukoha.⁹⁴ Volinik soovitab aga pöörduda veel Orissaare Täitevkomitee esimehe poole ja kui sealt ei peaks tulema samuti positiivset vastust, siis on lubanud volinik asuda asjaga ise tegelema.⁹⁵

2.6. Koguduste külastused

Kuigi presbüterite ja koguduse siseasjadega seonduvad küsimused olid kohalikele kogudustele tähtsad, selgub juhatuse ja nende tegevusest lähtuvalt EEKB Liidu asjakohasus suhtluses volinikuga. Selle suhtlusepuudumisel poleks kohalikud kogudused saanud tegutseda ja mõned kogudused oleks pidanud oma töö lõpetama. Siinkohal oli juhatusel eriline roll suhtluskanalina ja dialoog kogudustega nende küsimuste ja vajaduste osas oli pidev. Lisaks täitis juhatus kogudustega suhtlemisel veel ühte unikaalset osa ja selleks oli koguduste külastamine. Esiteks olid kõik kogudused jaotatud juhatuseliikmete vahel omaette ringkondadeks, mille eest nad hoolt kandsid.⁹⁶ Lisaks toimus ka segaduste ja probleemidega koguduste külastamine, et probleemid saaksid vajalikud lahendused. Kogudusi külastati mitte ainult olukordades, kus nende töös esines segadusi vaid ka selleks, et saada ülevaadet kogudustes toimuvast ning et neid

⁹¹ EEKBLA, Protokollid. L. 36p.

⁹² EEKBLA, Protokollid. L. 6p, 8p.

⁹³ EEKBLA, Protokollid. L. 36.

⁹⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 45p.

⁹⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 45p.

⁹⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 1.

julgustada ja innustada vaimuliku töö tegemises.⁹⁷ Täiesti omaette osaks kujunes koguduste aastapäevade külastamine ja nendel tervituste edastamine või jutlustamine. Siinkohal ilmnis mõlemapoolset initsiatiivi, kogudused kutsusid juhatuse liikmeid ise endale külla ning vahel otsutasid juhid ise koguduste aastapäevi küllastada.⁹⁸ Nendel tähtpäevadel osalemine oli kohaliku koguduse jaoks ilmselt aasta suursündmus, mis motiveeris kogudusejuhte, tavaliselt kui ka juhatust innukamalt tööd tegema. Oluline on ka ära tuua, et ajavahemikus 1954-1958 kasvas EEKB Liidu liikmete arv 8955-lt inimeselt 9391-le.⁹⁹ Julgen väita, et liikmetearvu kasv antud ajavahemikus oli seotud EEKB Liidu juhatuse tööga ja initsiatiivi haaramisega. Jaanus Plaat on toonud välja, et vabakoguduste suurem vastupanu võime sekularisatsioonile on olnud seotud nende suuremas hoolitsuses liikmete eest ning nende grupiga ühendatud hoidmine, samuti asjaolu, et vabakogudustes olid ühtehoidvamad usugrupid ning juhtidel suurem mõju nendele.¹⁰⁰

⁹⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 28.

⁹⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 10p.

⁹⁹ Plaat, Jaanus (2005). Eesti vabakoguduste vastupanu nõukogude religioonipoliitikale võrreldes luterliku ja õigeusu kirikuga (1944-1987) – Teekond teisenevas ajas. Lk. 142.

¹⁰⁰ Plaat, J. Eesti -Teekond. Lk. 155.

3. JUHATUSE SUHTED USUKULTUSASJADE NÕUKOGU VOLINIKUGA EESTIS

3.1. Aleksander Veiderpass

Usukultusajade Nõukogu ülesandeks NSV Liidus oli olla neutraalne otsuseid langetav võim, et kõrvaldada igasuguseid hälbeid koguduste ja kogudustajuhtide ning kohalike riigivõimu organite vahel ning hoida suhteid valitseva režiimiga võimalikult pingevabad.¹⁰¹ Seda sama rolli oli kohalikul tasandil pandud täitma volinik. Käsitletava perioodi jooksul oli Eestis volinikuks Aleksander Veiderpass (1907-1965). Tegemist oli endise Punaarmee ohvitseriga, kes pärast erru saatmist asus elama Eestisse. Enne volinikuks saamist töötas A.Veiderpass Eesti NSV Ministrite Nõukogu asjadevalitsejana. Pärast eelmise voliniku Johannes Kivi surma määrati vabanenud ametipostile Veiderpass, kes täitis seda rolli kuni oma surmani 1965. aastal, seega kokku 10 aastat. Teoloogiadoktor Atko Remmel väidab, et Veiderpass jättis oma tegevuses küllaltki konservatiivse mulje, kuid religioonipoliitika muutudes 1950ndate aastate lõpus suutis siiski vajalikul määral ümberkohastuda.¹⁰² Juhatuse protokollides Veiderpassi nimepidi kordagi ei mainita, talle viidatakse lihtsalt kui volinikule.

3.2. Narva EKB koguduse registreerimine

Suurema osa juhatuse suhtlusest volinikuga käsitleb kogudusehoonete ja ruumide küsimusi. Selle põhjusteks võib pidada esiteks, et kogudusehooned ei kuulunud kogudustele endile vaid olid neile tüüplepingu alusel antud kasutada. Teiseks ei saanud kogudus ilma registreeritud ruumita eksisteerida. Aastatel 1955-1958, mida peetakse ka teatava usulisevabaduse ja aktiivsuse kasvamiseks ajaks¹⁰³, toimus ka EEKB Liidus mitmeid koguduste hoonete remontimisi, mida kajastavad ka käesolevad dokumendid (Kohila, Jõgeva, Paide, Nurste, Kuressaare).¹⁰⁴ Raha hoonete remontimiseks koguti vabatahtlike annetuste näol. Juhatuse suhtlust volinikuga koguduseruumide ja hoonete teemal käsitles käesoleva töö autor juba II peatükis (vt lk. 19-21), mistõttu töö autor ei pea siin kohal vajalikuks juba

¹⁰¹ Religious policy in the Soviet Union (2005). Toim. S.P.Ramet. Cambridge : Cambridge University Press, Pp. 57-58.

¹⁰² Remmel, A. Religioonivastane. Lk. 62.

¹⁰³ Pilli, T. Dance. P. 36.

¹⁰⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 16, 29p, 30p, 31, 43.

eelpool käsitletu kordamist. Eraldi käsitlemist leiab Narva koguduse registreerimine. Nagu dokumentidest selgub, eksisteeris Narvas mitteametlikult kogudus juba enne registreerimist. Kuid selgusetuks jääb mil moel kogudus tegutses, aga tegemist oli suurema hulga usklikega. Pole täpselt määratletav kas registreerimise idee tekkis juba eelmise voliniku ajal, kuid pigem tundub antud mõte küllaltki hiljuti tekkinud olevat. Arutades vanempresbüter Lipstoki osalemist EKBÜN-i istungil, kuhu teda kutsutud on, saab teiste teemade hulgas lisatud päevakorra punktide hulka ka Narva koguduse registreerimise küsimus, kuna kohalikel on avanenud võimalus palvela ruumi ostmiseks.¹⁰⁵ Moskvast tagasi jõudes teatab vanempresbüter, et Narva koguduse registreerimist EKBÜN toetas, kuid selgunud on, et lubatud maja Narvas ei müüda ning ruumi puudumine on antud hetkel takistuseks koguduse registreerimisel.¹⁰⁶ Pärast sobivate ruumide leidmist ning vanempresbüteri kohapeal olukorraga tutvumist otsustatakse kogudus esitada volinikule registreerimiseks. 3. mai 1957. aasta protokollist selgub, et avaldus registreerimiseks on esitatud, kuid volinik nõuab veel täiendavaid dokumente – tuletõrje ja sanitaartechnilise inspektori tõendit ruumide kõlblikkuse kohta.¹⁰⁷ Voliniku vastutada oli, et ruumid, milles usuliikumised tegutsevad, oleks vastavuses riiklike nõuetega ega oleks ohtlikud inimestele endile. Et veenduda ruumide korrasolus on lubanud volinik ise koha peal olukorraga tutvumas käia.¹⁰⁸ 1958. aasta EEKB Liidu aruandest selgubki, et Narva EKB kogudus on saanud registreeritud.¹⁰⁹ Arvestades perioodile eelnenunud koguduste sulgemiskampaaniat ja sellele järgnenud sulgemiskampaaniat võib Narva koguduse registreerimist pidada anomaalikas Nõukogude religioonipoliitikas. Seega tõstatab Narva koguduse registreerimine mitmeid küsimusi. Kas oli Veiderpass oma ametis veel niivõrd uus ja kogenematu, et ta ei osanud selles sammus midagi vastuolulist näha? Tundub ebatõenäoline. Pigem võib arvata, et eesmärgiks oli vältida usklike nõ pörandaalust tegevust ja seepärast tundus mõistlikum Narvas olev küllaltki elujõuline kogudus registreerida. Kaalu võis siin lisada EKBÜN-i toetus antud küsimuses. Ühe võimalusena jääb ka soov välispoliitilistel kaalutluste usuvabaduse eksisteerimist tõestada, kuna just EKBÜN-il ja see läbi ka EEKB Liidul olid suhted Ameerika Ühendriikidega. Huvitavaks nüansiks on, et juba kahe aasta pärast, 1959 juunis, edastatakse volinikule kaebekiri Narva EKB koguduse osas- Selles kaebekirjas tunnevad 21 allakirjutanut huvi miks lastakse sellistel harimatutel

¹⁰⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 6p

¹⁰⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 8p

¹⁰⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 25

¹⁰⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 25

¹⁰⁹ EEKBLA, Aruanded. Karp 1.3.1 EEKBL statistiline aruanne 1958.

inimestel tegutseda ning viidatakse, et kogudus tegeleb aktiivselt pühakoja laiendamise nimel, mis on ka allakriipsutatud ja sel moel pälvinud voliniku tähelepanu.¹¹⁰

3.3. Voliniku korraldused seoses presbüteritega

Teine suurem suhtlustemaatika juhatuse protokollides seoses volinikuga hõlmab EEKB Liidu presbütereid. Illusioon, et EEKB Liit saab oma tahte järgi presbütereid kohtadele määrata, purustati ilmselt juba voliniku töö algaastatel. Ka uurimise all olevas materjalis esinevad mõned intsitendid, mis räägivad voliniku võimust juhatuse ja EEKB Liidu koguduste üle. Nii näiteks teatab volinik, et ei väljasta tööluba vend Šimakovile Tallinnas, kuid mujal tuleb see kõne alla.¹¹¹ Ilmselt taheti vend Šimakovi rakendada Tallinna Vene EKB koguduse töös, kuid ilma tööloata pole see võimalik. Kui Kiviõli EKB koguduse uueks presbüteri kandidaadiks määratakse koguduse poolt E.Palumäe lisab volinik tingimuseks, et vend Palumäele seatakse kahekuuline katseaeg.¹¹² Mingitel põhjustel oli E.Palumäe piisavalt kahtlane, et teda mitte nii lihtsalt ametisse määrata. Kuid mitte kõikide presbüterite ametisse seadmisele ei seadnud volinik takistusi. Allikmaterjalist selgub, et „Usuasjade Volinik pole R.Kiviloo valimise vastu Avisepea presbüteri kohale.“¹¹³ Samamoodi tuleb volinik juhatusele vastu kui endist Tapa EKB koguduse presbüterit E.Aeru tahetakse määrata Rakke koguduse presbüteriks, ilma, et ta oma elukohta muutma peaks Tapalt Rakkesse.¹¹⁴ Üldine nõue oli siiski, et presbüterite endi elukoht oleks kogudusega samas asulas, antud juhul aga teeb volinik erandi.

Volinik annab tegevusvabadust ka juhatusele teatades, et kui vanempresbüter määrab ajutise asetäitja presbüteri kohale, ei ole sellest vaja talle teatada.¹¹⁵ Ei saa öelda, et juhatuse oleks alati täiesti sõnakuulelik olnud voliniku käskudele - kus võimalik seal püüti võimalusel laveerida. Viite sellele annab Paide diakoni A.Remmeli lugu. Äsja oma töökohale asunud noor diakon oli aktiivne ja usus „tuline“, mistõttu ta voliniku tähelepanu pälvis. 1959. aasta 9. veebruari protokollis seisab juhatuse enda poolt öelduna: “Vend on mõnes asjas tõesti pisut kaugele läinud.”¹¹⁶ Volinik on teinud ettepaneku vend Remmel ümberpaigutada. Juhatuse otsuseks jääb, et esialgu lükatakse vend Remmeli ümberpaigutuse küsimus edasi, sest volinik on ka vend Teekli ümberpaigutuse küsimuse seisma pannud ja koha peale saadetakse

¹¹⁰ Remmel, A. Religioonivastane. Lk. 78.

¹¹¹ EEKBLA, Protokollid. L. 15p.

¹¹² EEKBLA, Protokollid. L. 18.

¹¹³ EEKBLA, Protokollid. L.18.

¹¹⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 15p.

¹¹⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 15p.

¹¹⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 49.

manitsema ning olukordi selgitama Osvald Tärk.¹¹⁷ Järgmises protokollis, 10. märts 1959, on taas kirjas, et vend R Emmeli osas pole volinik uusi nõudmisi esitanud ja seetõttu lükatakse selle küsimuse arutelu edasi.¹¹⁸

3.4. Presbüterite ametist maha võtmine ja ümberpaigutamine 1959. aastal

Kuigi allikmaterjalid leidub voliniku korraldusi presbüterite ja diakonite osas ka varasemalt on selgelt näha antud teema päevakorrales tõusu alates 1959. aasta augustist. Religioonipoliitika muutumist ja volinike repressiivsuse kasvu kinnitab teoloogiadoktor Atko R Emmel kirjutades, et 1950. aastate lõpust muutus kogu olukord kardinaalselt, seadused karmistusi ning uuenenud olukorras nõuti oma töös muudatuste tegemist nii Vene Õigeusu Kiriku Nõukogult kui ka Usukulturasjade Nõukogult. Vahendaja roll jäi endiselt alles, kuid nüüd edastati allapoole kommunistliku partei välja töötatud uue ateistliku kampaania meetodeid ja ülespoole tagasisidet nende edukuse kohta.¹¹⁹ Nimetatud muutust on märgata allikmaterjalides. Nii edastabki vanempresbüter juhatusel edasi voliniku nõudmised, mis ta esitas 15. augustil 1959. Need olid üksikasjalikult seotud Palade EKB koguduse presbüter vend Jäägri, Rakvere EKB koguduse presbüter vend Arderi, Tapa EKB koguduse presbüter vend Teekli ja Paide EKB koguduse diakoni vend R Emmeli ümberpaigutamisega. Huvipakkuvad on siinkohal selgitused iga isiku ümberpaigutamise põhjuste osas: vend Jääger on jätnud edastamata ristimisteate kohalikule täitevkomiteele, otsekui armu andes lubab volinik teda siiski paigutada mõne väiksema koguduse peale; vend Arder ei allu korrale ja ümbriteb end kahtlaste isikutega (antud teksti osa on pandud protokollis jutumärkidesse), mistõttu tuleb ta täielikult kohalt maha võtta ja ei tohi ka enam tulevikus presbüterina rakendada; vend Teekli kohta pole põhjuseid esitatud, kuid volinik on teatanud, et vend Teekli Mooste EKB koguduse presbüteriks saamise vastu pole tal midagi; vend R Emmeli kohta on volinik põhjenduseks toonud, et ta rändab ringi ja tuleb seetõttu kohalt maha võtta.¹²⁰ Tänapäeval koomiliselt mõjuvad selgitused ja põhjendused ei valmistanud ilmselgelt nalja juhatusel. Otsustatakse need isikud, kelle puhul volinik on andnud loa edasi töötada ümber paigutada kogudustesse, kus hetkel presbüter puudub või kus abi vaja oleks. Edaspidi kinnitab volinik oma korraldusi ja palub antud isikute puhul kiirustada. Aja pikenduse palve volinikult

¹¹⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 49.

¹¹⁸ EEKBLA, Protokollid. L.50

¹¹⁹ R Emmel, A. Religioonivastane. Lk. 59.

¹²⁰ EEKBLA, Protokollid. L. 54.

seoses vend Arderi ümberpaigutamisel Tallinnas korteri puudumise tõttu ei saa volinikult rahuldavat vastust, vaid ikka ja jälle nõuab volinik küsimuse puhul kiirustamist.¹²¹ Kuidas Arderi olukord lõpuks lahenes ei ole allikmaterjalist leitav. Selgust antud olukorda toob teoloogiadoktor Atko R Emmeli töö, kus on ära toodud, et veel 1968. aastal pöördub Rakvere täitevkomitee kaebusega voliniku poole, kuna Rakvere EKB koguduse presbüter Arder rikub teadlikult piire, mis on sätestatud koguduse vajaduste rahuldamiseks ning täitevkomitee ettepanekuks on võtta Arderilt ära luba vaimulikuna töötamisel.¹²² Antud informatsioon viitab, et vend Arder ka veel 1968. aastal Rakvere EKB koguduse presbüter oli. Kuidas vend Arderil õnnestus oma kohal edasi töötada jääb hetkel lahtiseks ning vajab pikemat uurimist, mis antud tööraamesse paraku ei mahu. Igal juhul on selge, et voliniku sõna presbüterite kohale määramise ja ümberpaigutamise osas oli maksev, kuid samas ei tasu alahinnata ka EEKB Liidu tegevust, kes igati püüdis laveerida voliniku nõudmiste vahel.

3.5. Suhtlus volinikuga trükilubade saamiseks

Omaette teemana tasub veel välja tuua igasuguste trükiste trükkimiseks vastavate lubade saamist. Muidugi oli vaimuliku kirjanduse trükkimine ja levitamine riiklikult keelatud ning vaimulike teoste trükkimisele juhatus ei mõelnudki. Kuid omaette temaatikaks sai laululehtede, lauluraamatu ja aastakalendrite trükkimine. Tähtsaks ühtsuse tekitajaks kujunes iga-aastane kalender, mille trükkimist allikmaterjalides käsitletud on. 1956. aasta 16. oktoobri protokollist ilmneb, et „vahepeäl van.presb. külastab UKA volinikku ja tagasitulles annab edasi saadud informatsiooni ja korraldused“.¹²³ Voliniku külastamist juhatuse nõupidamiste aegu esineb veel teistelgi kordadel. Arvestades, et EEKB Liidu kantselei asus Tallinnas aadressil Kalju tn.1 ja voliniku tööruumid Tallinnas aadressil Tatari tn. 15¹²⁴ ning et vanempresbüteri käsutuses oli ka sõiduauto ei pruukinud need külaskäigud liialt kaua aega võtta. Kõikide muude korralduste ja informatsiooni hulgas on ära toodud, et juhatus võib talle esitada 1957. aasta kalendri käsikirja. 7. detsembri 1956. aasta protokollis seisab, et volinik kutsus 3 päeva tagasi välja J.Laksi, O.Tärgi ja R.Võsu ning andis loa 1957. aasta kalendri trükkimiseks väikeste muudatustega, mida kahjuks protokollis täpsustatud pole.¹²⁵ Juhatus otsus on, et kalendri müügist saadav ülejääk tuleb anda Presbüterite Katsekomisjoni (tegemist

¹²¹ EEKBLA, Protokollid. L. 55, 57p, 58.

¹²² R Emmel, A. Religioonivastane. Lk. 84.

¹²³ EEKBLA, Protokollid. L. 15p.

¹²⁴ R Emmel, A. Religioonivastane. Lk. 99.

¹²⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 17p.

oli usuteaduslike kaugõppe kursuste nimetusega, vt lk. 32-33) kasutusse ning kalendri hinnaks määratakse viis rubla, mida koguduse liikmetel palutakse annetuse korras teha.

Allikmaterjalist ilmneb puudus trükitud lauluvara osas. Mitmel korral palutakse volinikult luba trükkida laululehtesid erinevateks otstarveteks. Näiteks esitatakse volinikule avaldus Evangeeliumi Kristlaste juubeliks ja kalmistupühadeks vajalike laululehtede saamiseks 5000 eksemplari mõlemaid,¹²⁶ mille eest palutakse hiljem, kui laululehed käes on, ka volinikku tänada.¹²⁷ Üldiselt paluti laululehti just suuremateks tähtpäevadeks ja pühadeks, näiteks jõuludeks¹²⁸ või ülestõusmispühade teenistusteks.¹²⁹ Ka lauluraamatu trükkimiseks püüdis juhatus luba saada. EEKB Liidu enda komisjon kogunes selles osas juba 1947. aastal 1. mail Tallinnas.¹³⁰ 2. septembri 1955. aasta protokollis väljatoodud voliniku külastusel üles tõstetud teemade hulgas on ka lauluraamat, mille osas volinik soovib teha põhjalikke korrekture ja ettevalmistusi käsikirja osas.¹³¹ 1956. aasta lõpus tuleb teade sellest, et Moskvast on lauluraamatu trükkimiseks luba antud. J.Laks, O.Tärk ja R.Võsu, kes on voliniku juurde kutsutud, kauplevad lauluraamatu tiraaži osas, mida volinik lubas trükkida 3000 eksemplari, kuid lõpuks lepatakse kokku 5000 osas.¹³² Volinik lubas hankida paberifondi 3,5 tonni peale 1957. aastaks ning teavitada juhatus 1-2 kuud enne, kui on võimalik lauluraamatut trükki anda. Kindlasti tekitas antud lubadus lootustunnet, kuna projekt lauluraamatu trükkimiseks oli väldanud ligi 9 aastat. 1958. aasta 29. septembri protokollis selgub, et volinik ei ole lauluraamatu ilmumise vastu, kuid soovib, et enne selle ilmumist saaksid kõrvaldatud teatud keelelised puudused ja eelkõige apostroofid.¹³³ Jääb selgusetuks kas volinik pidas tõesti niivõrd oluliseks apostroofide kõrvaldamist või oli see üks tema meetoditest kuidas lauluraamatu ilmumisega viivitada ja projekti edasi lükata. Juhatus meelekindlus antud teemas on püsiv ning vajadus lauluraamatu järele tundub olevat pakiline, sest 1959. aasta 14. aprilli protokollis on eraldi teemana lisatud: "Lauluraamatu asjus pöörduda veel Voliniku poole."¹³⁴ Rohkem antud allikmaterjalides lauluraamat käsitlemist ei leia. Uue lauluraamatu vajaduse kohta esineb teateid veel 1960datest aastatest.¹³⁵ Lootused tõusid 1966. aastal, kui taaskordselt tuli luba lauluraamatu trükkimiseks, kuid aastaks 1968 polnud lauluraamatut ikka

¹²⁶ EEKBLA, Protokollid. L.2

¹²⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 3.

¹²⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 17p.

¹²⁹ EEKBLA, Protokollid. L. 11.

¹³⁰ Pilli, T. Dance. P. 87.

¹³¹ EEKBLA, Protokollid. L. 4.

¹³² EEKBLA, Protokollid. L. 17p.

¹³³ EEKBLA, Protokollid. L. 41.

¹³⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 52p.

¹³⁵ Pilli, T. Dance. P. 87.

veel trükitud ja märke selle edasiliikumisest ei paistnud. Lõpuks 1976. aastal ilmusid trükist esimesed uued lauluraamatud, möödunud oli selleks hetkeks 29 aastat.

3.6. Juhatuse ja voliniku suhete kirjeldus

Üldiselt võib suhteid juhatuse ja voliniku vahel kirjeldada kui ametialaseid. Kuigi voliniku kuvandit üritati võimude poolt hoida kui abiandja usuliikumiste küsimustes, ei paista, et EEKB Liidu juhtkond seda selliselt nägi. Juhatusse kuuluvate isikute jaoks oli selge, et nende tegemisi pidevalt jälgiti. Nii näiteks teatab vanempresbüter juba juhatuse nõupidamiste teises protokollis (kuupäevaga 3. juuni 1955), et teda oli voliniku juurde kutsunud, kus uuriti tema nõuandjate nimesid, mis volinik ka ülesse kirjutas. See tähendab, et juba pärast esimest juhatuse nõupidamist oli volinikul infot nende kokkusaamise osas. Kuigi mitmetel kordadel abistas volinik nõuga ja tuli mitmetes küsimustes juhatusele vastu, on selgemalt tuntav voliniku piirav-kontrolliv ja käsklusi jagav võim, eriti 1959. aasta II-st poolaastast alates. Siiski ei suhtunud volinikusse tänamatult ja näiteks kingiti talle baptistide 75. juubelipidustuste puhul koguduste pildialbum.¹³⁶ Volinikuga isikliku suhte hoidmisest annab aimu vanempresbüteri üks elu viimastest tegudest. Robert Võsu, kes oli vanempresbüter Johannes Lipstoki üks lähemaid kaaslasi on öelnud, et oma suurivoodil olles saatis J.Lipstok tervituse volinikule, millest volinik oli emotsionaalselt liigutatud.¹³⁷

¹³⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 53p.

¹³⁷ Pilli, T. Dance. P. 37.

4. JUHATUSE SUHTED EKBÜN JA VÄLISMAAILMAGA

4.1. Juhatuse suhted EKBÜN Baltimaade esindajaga

Eesti vabakogoduslikel liikumistel polnud enne 1945. aasta augustit olnud keskust välismaal, kuid nüüd, liitudes EKBÜN-ga allus EEKB Liit Moskvast asuva keskuse korraldustele. Ühelt poolt pidurdas see senist iseseisvust, kuid teisalt avas ka täiesti uusi võimalusi. Lisaks keskusele Moskvast asus Riias ka EKBÜN-i Baltimaade esindaja Nikolai Levindanto, kes Eestit aegajalt külastas ja vanempresbüteriiga sidet hoidis. Ühest vahejuhtumist, mil N.Levindanto Eestit külastas, räägib oma eluloolistes mälestustes vanempresbüteri abi J.Laks. Laks kirjeldab lugu sellest, kuidas tema, vanempresbüter J.Liitsok, N.Levindanto, Pärnu EKB koguduse presbüter Treufeldt ja autot juhtinud Keila presbüter Karu autoõnnetusse satuvad.¹³⁸

Autoga kummuli kraavis olles avastab J.Laks, et ta on tagaistmel kõige alla jäänud ning tema peal on ligi sajakilone Levindanto ja tugevalt üle sajakilone Treufeldt. Õnnetus lõppes siiski õnnelikult ja kannatada sai vaid J.Laksi jalg, mis raske koorma alla jäänud oli. Protokollidest selgub, et just tänu Levindantole saadi teada eesiseisvatest muudatustest. See eelteadmine valmistas kindlasti EEKB Liidu juhatust ette 1959. aasta II pooles alanud surveksutamisele. 1959. aasta 10. märtsi protokollis teavitab vanempresbüter juhatust telefonikõnelusest vend Levindantoga, kes teatab, et lähemal ajal on oodata muutusi senises töökorralduses. Kuid millised need muudatused täpselt on, seda ta veel ei tea.¹³⁹ Ta teatab võimalusest, et iseseisvat vanempresbüteri kohta ei pruugi Eestile jääda ja et päris kindel on see, et kaob vanempresbüteri abi koht (kes sellel hetkel oli J.Laks). Protokollis seisab põhjamaise tundetuse ja korrektsusega: “informatsioon võetakse teatavaks“. Lisaks otsustatakse taotlema võimalikult iseseisva kantselei allesjätmist. Levindanto tormihoiatus oli igati õigustatud, sest juba 5 kuu pärast esitab volinik nõudmised osade presbüterite ametist maha võtmisele, mida käsoleva töö autor juba eelnevas peatükis käsitles. Samas protokollis, kuupäevaga 17. august 1959, kus vanempresbüter teavitab juhatust voliniku nõudmistest on ka ülevaade N.Levindantoga peetud 52-minutilise (sic!) telefonikõnest (kaasaja tehnoloogiliste võimaluste puhul ei pruugi see niivõrd pika vestlusena tundudagi, kuid antud kontekstis võib seda erakordselt pikaks vestluseks pidada), kus Levindanto teatab, et presbüterite poolt teiste

¹³⁸ Laks, J. Mälestusi. Lk. 115-116.

¹³⁹ EEKBLA, Protokollid. L. 50.

koguduste külastamine on rangelt keelatud.¹⁴⁰ Lisaks teatab ta, et kui külastusi peaks esinema, võetakse hoiatuseta ametist maha mõlemad presbüterid - nii see, kes külalisena kõneleb, kui ka see, kes laseb kõneleda ning nendel isikutel enam presbüterina töötada ei võimaldatagi. Ta palub presbütereid isiklikult sellest teavitada ja neid hoiatada, et teadmatus ei tooks kaasa ebameeldivusi. Samuti annab ta teada, et korraldatavaid usuteaduslikke kaugõppe kursusi peab hakkama lõpetama, kuna tõenäoliselt neil enam kaua tegutseda ei lasta ning peagi on oodata ülevalt poolt käsklusi nende sulgemiseks. Taas seisab protokollis: „See informatsioon võetakse teatavaks.“. Mõru pill kas neelati alla või ei olnud sellised korraldused juhatuse jaoks enam üllatavad. Igal juhul on N.Levindanto vahendanud juhatusele olulist informatsiooni, mis andis enne ametlike käskluste saabumist aega teha ettevalmistusi. Samuti võimaldas see ennetada presbüterite ametist maha võtmisi, kuna külalisjutlustajaks käimine oli loomulik osa vabakoguduslikust usuliikumisest.

4.2. EKBÜN roll usuteaduslike kaugõppe kursuste avamisel

Eriti olulist rolli mängis EKBÜN EEKB Liidu poolt 1956. aasta oktoobris alustatud usuteaduslike kaugõppe kursuste puhul, mille tollane nimetus oli Presbüterite Katsekomisjon. Algidee uute presbüterite ja koguduse töötegijate koolitamiseks tekkis 1955. aasta suvel Kehras Osvald Tärji ja Robert Võsu omavahelises vestluses.¹⁴¹ Juhatusele esitleb R.Võsu antud ideed 2. septembril 1955 ning plaan kiidetakse heaks ja „asjasehuvituvatele vendadele“ tehakse ülesandeks vastav ettepanek välja töötada.¹⁴² Kui vanempresbüter saab 1955. aastal kutse 18.-20. novembrini Moskvas toimuvale EKBÜN-i istungile, otsustab juhatuse, et vanempresbüter Lipstok käsitleb istungil ka usuteaduslike kursuste korraldamise küsimust.¹⁴³ Moskvast naastes teatab vanempresbüter, et EKBÜN on toetanud juhatuse projekti kaugõppe kursuste osas ning annab Usukultusasjade Nõukogule vastava avalduse edasi.¹⁴⁴ Argumendina toodi Moskvas veel Eestis luterikiriku konsistooriumi juures tegutsevat Kõrgemat Katsekomisjoni, kes võib nii konsultatsioone kui eksameid läbi viia. 1956. aasta 6. jaanuari protokollis esitab R.Võsu Presbüterite Katsekomisjoni projekti juhatusele ning ühise arutelu käigus otsustatakse, et projekti võiks volinikule esitada, kui N.Levindanto taas Eestit

¹⁴⁰ EEKBLA, Protokollid. L. 54.

¹⁴¹ Pilli, T. Usu värvid. Lk. 93.

¹⁴² EEKBLA, Protokollid. L. 4p.

¹⁴³ EEKBLA, Protokollid. L. 6p.

¹⁴⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 8p.

külatab.¹⁴⁵ See räägib N.Levindanto tähtsusest juhatuse jaoks ning EKBÜN-i rollist Usukulturasjade Nõukogu ja selle volinikuga suhtlemisel. N.Levindanto, kes oli ka EKBÜN-i esindaja Baltimaades, roll volinikuga suhtlemisel tähtsatele projektidele nõusoleku saamisel on suur. 1956. aasta 2. märtsi protokoll sisaldab teadet volinikult selle kohta, et ta on saatnud avaldused ja materjalid seoses Presbüterite Katsekomisjoniga edasi Moskvasse Usukulturasjade Nõukogusse.¹⁴⁶ Kahe kuu möödudes on usuteaduslike õpingute projektile Moskvast antud põhimõtteline nõusolek.¹⁴⁷ Seejärel alustab tööd kolmeliikmeline komisjon koosseisus O.Tärk, O.Olvik ja R.Võsu, kelle ülesanneteks seatakse kõikide vajalike ettevalmistuste tegemine usuteaduslike kaugõppe kursuste avamiseks 1956. aasta sügisel. On vähetõenäoline, et ilma EKBÜN-i toetuseta antud kursused Eestis avatud oleks saanud, arvestades, et Usukulturasjade Nõukogus peeti EKBÜN-i neile lojaalseks.¹⁴⁸ Usuteaduslike kursuste mõju EEKB Liidu edasisele tööle oli laiaulatuslik. Kursused kinnitasid EEKB Liidu identiteeti ning ühtlustasid niivõrd mitmepalgelise liidu teoloogilisi arusaamu.¹⁴⁹ Oluline oli ka uue kogudusejuhtide põlvkonna koolitamine ning kursustel kasutatud materjalide väljatöötamine, millest mitmed hiljem ka vene keelde tõlgiti ja mitmetes NSVL-i liiduvabariikides kasutati.

4.3. Kontaktid välismaailmaga

Lisaks EKBÜN-i toetusele Usukulturasjade Nõukogu ja selle volinikuga suhtlemisel võimaldas sellesse kuulumine ka kokkupuudet Lääne maailma vabakoguduslike usuliikumistega. Ajal, mil kontaktid Lääne maailma kristlastega olid läbi lõigatud, oli EKBÜN kui uks, kuigi väga kitsas uks, laiemasse baptismi maailma.¹⁵⁰ Ka käesoleva töö allikmaterjal lisab tõestusmaterjali antud väidetele. Protokollides esinevad ülevaated Moskvast toimunud EKBÜN-i istungitest kajastavad ka lugusid Lääne baptistide elust. 30. novembri 1955. aasta protokollis kirjeldab vanempresbüter Londonis toimunud Baptisti Maailmaliidu 50-aasta juubelikongressi.¹⁵¹ Vaadeldav protokoll annab teada, et kongressi delegaatide arv oli 8500, Nõukogude Liitu esindas 9 isikut. Uueks Baptisti Maailmaliidu presidendiks valiti suure häälteenamusega dr. Theodor Adams, asepresidendiks Euroopa osas EKBÜN-i juht

¹⁴⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 10p.

¹⁴⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 11p.

¹⁴⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 12p.

¹⁴⁸ Plaat, J. Eesti -Teekond. Lk. 139.

¹⁴⁹ Pilli, T. Usu värvid. Lk. 118.

¹⁵⁰ Pilli, T. Dance. P. 32.

¹⁵¹ EEKBLA, Protokollid. L. 8.

Jakov Židkov. Kongressi kõned olid jätnud sügava vaimuliku mulje. Protokollist väärrib eraldi väljatoomist ka osa, kus vanempresbüter kirjeldab Ameerika evangelisti Billy Grahami tööd, kes ka konverentsil teenistust pidas. Ühest Billy Grahami teenistusest võttis osa 125 000 ja teisest 45 000 inimest (sic!). Evangelist Grahamit abistab selles töös 300-liikmeline kaastöölise meeskond. Võib vaid arvata kui uskumatu see tundus juhatusele, kelle tegevus oli niivõrd piiratud ning kellel avalik usukuulutamine oli täielikult keelatud. Samas olid just sellised sõnumid välismaailmast julgustuseks ja kinnituseks, et töö, mis antud keskkonnas keelatud oli, Lääne maailmas tugeval kujul edasi läheb. Samas protokollis teatab vanempresbüter, et sama aasta lõpul kavatsevad Nõukogude Liitu külastada kuus Rootsi baptistikoguduste juhti ning Billy Graham. Mõlemate külaskäikude kavas on ka lootuste kohaselt Tallinn. Billy Graham jõudiski lõpuks Tallinna, aga mitte 1955. aastal vaid 1984. aastal, kus ta kõneles Oleviste kirikus ja Kalju EKB koguduses.¹⁵² Päris vabalt siiski tuntud evangelistil tegutseda ei lastud. Miilits tõkestas juurdepääsu teed Oleviste kirikule ning neil, kel luba jumalateenistusest osavõtuks puudus, edasi ei pääsenud.

4.4. Välisdelegatsioonide külastused

Küll aga külastas 1955. aastal Eestit eelpool mainitud 6-liikmeline Rootsi delegatsioon. Juhatuse valis ka selle jaoks vastuvõtukomisjoni koosseisus O.Tärk, A.Ruusna ja R.Võsu, kellele anti kohustuseks teha kõik vajalikud ettevalmistused vastuvõtu osas.¹⁵³ Külastusega seoses otsustati ka volinikule esitada projekt 19 lauluga laululehe trükkimiseks, millele voliniku eelnõusolek oli juba olemas.¹⁵⁴ Delegatsiooni külastusajaks oli määratud 29. märts – 1. aprill 1956. Otsustati külastada Tallinnat, Haapsalut ja Mustveed ning külalistele kinkida Oleviste vaatega nahkalbumid kantselei, koguduste ja presbüterite piltidega.¹⁵⁵ 1956. aastal toimus lisaks Rootsi delegatsiooni külastusele veel üks väliskülalistega kohtumine. Selle osas tegi volinik korralduse, et vanempresbüter ja Tallinna presbüterid sellest osa võtaksid, kuna delegatsioon hulgas on ka baptiste.¹⁵⁶ Tegemist oli 10-liikmelise uskkondadevahelise konföderatsiooni delegatsiooniga, kes 20. märtsil 1956. aastal Tallinnat külastas. Ühest väliskülaliste tulekust räägib ka 1958. aasta 11. veebruari protokoll.¹⁵⁷ Moskvast naasnud vanempresbüter Lipstok ja teda alati tõlgina reisidel saatnud A.Sildos annavad ülevaate

¹⁵² Eesti oikumeenia. Lk. 158.

¹⁵³ EEKBLA, Protokollid. L. 8p.

¹⁵⁴ EEKBLA, Protokollid. L. 9.

¹⁵⁵ EEKBLA, Protokollid. L. 11.

¹⁵⁶ EEKBLA, Protokollid. L. 11.

¹⁵⁷ EEKBLA, Protokollid. L. 33.

EKBÜN-i istungist, kus räägiti Baptisti Maailmaliidu presidendi T.Adamsi soovist külastada oma kaaslastega Baltimaid 1958. aasta juulikuus. Külustus toimuks ekskursiooni sildi all. Siiski tundub, et nimetatud väliskülaliste tulek jäi ära, sest järgnevatest protokollidest ei ilmne ühtegi märget antud teema kohta ning kindlasti oleks see ühel või teisel viisil äramärkimist leidnud. Samal EKBÜN-i istungil räägiti EKBÜN-i juhtide eelolevatest väliskülastustest – Kanada Ülemaailmsele Baptisti Noorte kongressile ja Berliinis toimuvale Euroopa Baptistide kongressile minekust ning Poola baptistide 100. aastapäeva pidustustest osavõtmisest.

4.5. Kokkupuuted teiste liiduvabariikide uskliktega

Ka EEKB Liidu juhtidel õnnestus käia mõnel välisreisil. Siiski Nõukogude Liidu siseselt, kuid teiste riikide baptistide külastamine oli kindlasti rikastav kogemus ning uute kontaktide loomine kasulik. Näiteks külastasid 1957. aasta maikuus Läti EKB Liidu presbüterite kokkutulekut vanempresbüter J.Liptsok, A.Sildos, O.Tärk ja A.Ruusna.¹⁵⁸ Läti EKB Liidu 87-st kogudusest oli kohal 53 presbüterit, kes kokkutulekust osa võtnud EKBÜN-i juhtidele esitasid küsimusi kogudustetöö laiendamise osas. EKBÜN-i juhid teatasid, et antud hetkel mingeid töö laiendamise võimalusi ei ole. EKBÜN-i juhid jagasid kokkutulekul ka muljeid oma Ameerika reisist. Võib arvata, et Läti EKB Liidus oli rohkem kui 53 presbüterit. Sellele viitab ka juba koguduste arv ning teadmine, et kogudus ilma presbüterita eksisteerida ei saanud. Huvitava võrdlusena saab siinkohal tuua sama aasta jaanuaris toimunud EEKB Liidu presbüterite kokkutulekuid. Selle kohta on 1957. aasta 12. veebruari protokollis kirjas: “Vennad (presbüterid) olid enam-vähem saja protsendiliselt koos.”¹⁵⁹ Kokkupuude Läti presbüteritega oli olemas näiteks piirilinnas Valgas. 1956. aasta 6. augusti protokollis on kirjas Valga EKB koguduse avaldus, mis teatab läti keelse grupi loomisest koguduse juurde. Palutakse juhatusel pöörduda voliniku poole, et Läti presbüterid saaksid loa pidada jumalateenistusi ja ametitalitusi Valga EKB kogudusehoones.¹⁶⁰ Vanempresbüter J.Lipstoki ja A.Ruusna suvisest puhkusreisist Kaukaasiasse annab ülevaate 1955. aasta 2. septembri protokoll.¹⁶¹ Reisi jooksul puututi kokku vene usklikkega Moskvas, Rostovis, Pjatigorskis, Thbilsis, Bathumis ja Bakuus. Juhatusel anti teada, et sealsed palvemajad on tihti ehitatud eraisikute poolt ja kuuluvad juriidiliselt nimetatud isikutele. Kõigis kogudustes on

¹⁵⁸ EEKBLA, Protokollid. L. 26.

¹⁵⁹ EEKBLA, Protokollid. L. 19.

¹⁶⁰ EEKBLA, Protokollid. L. 14p.

¹⁶¹ EEKBLA, Protokollid. L. 4.

mitmekesine koorilaul, kuid jutlusi ja piiblitunde peaaegu ei esine, pigem kasutatakse lähemaid tunnistusi. Sellised välisreisid avardasid kogoduslikke arusaamu EEKB Liidu juhtide jaoks ning pakkusid uusi kogemusi nagu antud juhul teenistuste läbiviimisevormi puhul. Ka ei ole mõeldav, et hilisemad äratusliikumised EEKB Liidus oleks aset leidnud ilma välissidemeteta.¹⁶² Kuulumine EKBÜN-i aga lõi kogemuse, kus oldi osa poole miljoni liikmelisest ja paljurahvuselisest liidust, mille tegevus ei puudutanud enam ainult Eestit.¹⁶³

¹⁶² Eesti oikumeenia. Lk. 158.

¹⁶³ Eesti oikumeenia. Lk. 173.

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimustöö eesmärgiks oli uurida EEKB Liidu juhatuse tegevust aastatel 1955-1959 ning hinnata selle mõju usuliikumise järjepidevusele ja jätkusuutlikkusele. 1945. aastal loodud EEKB Liit koondab endas nelja vabakogoduslikku usuliikumist – priilased, nelipühilased, evangeeliumi kristlased ja baptistid. Käesoleva töö allikmaterjaliks olid EEKB Liidu 7-liikmelise juhatuse protokollid vahemikus 1. aprill 1955 – 15. detsember 1959, koguarvuga 46 protokollid. EEKB Liidu juhatuse olemasolu oli teada juba ka varasemalt, kuid seni on puudunud allikmaterjalid antud juhtimisüksuse töö kohta. Käesolev bakalaureusetöö on esimene teaduslik töö, mis uurib nimetatud juhatuse tegevust. Juhatuse tegevust raskendas asjaolu, et kuuluti ateistliku riigi koosseisu, kus usuühenduste tegevus oli nõukogude riigivõimu organite poolt tugevalt piiratud ning kontrollitud. Võrreldes varasemate uurimustega annab töö põhjaliku ülevaate EEKB Liidu juhtimisest, mis siiani on sellisel kujul puudunud. Töö väärtus seisneb ka selles, et käsitletavat perioodi (1955-1959) on varasemas historiograafias vähe käsitletud.

Esimene osa andis ülevaate vabakoduslike usuliikumiste algusest Eestis ja nende kujunemisloost. Vaadeldi muutuseid ja raskuseid vabakogoduslikes usuliikumistes, mis leidsid aset Eesti Vabariigi okupeerimisega NSVL-i poolt ning tutvuti EEKB Liidu kujunemislooga.

Teine osa keskendus juhatuse suhetele kogudustega. Vaadeldi, millist rolli etendas juhatuse presbüteri ametisse nimetamisel ja ametist maha võtmisel. Käsitleti tülküsimuste lahendamise koguduste ja selle presbüteri ning kogudusejuhtide vahel. Samuti vaadeldi juhatuse rolli koguduste ja volinikuga suhtelmise vahendajana. Uurimustöö aluseks olevatest protokollidest selgus, et kogudusejuhtidel oli oluline ja vastutusrikas roll kogudusetöö arengutes ja jätkusuutlikkuses. On võimalik tõmmata selgeid paralleele heade juhtide ja kasvavate-aktiivsete koguduste vahele. Seetõttu oli juhatusel suur vastutus presbüteri leidmisel ja määramisel kogudusejuhtideks ning neile vajaliku abi ning julgustuse pakkumisel. Aastatel 1954-1958 kasvas EEKB Liidu liikmeskond 436 inimese võrra. Seda võib selgitada vabakogudustele iseloomuliku usukultuuriga, kus liikmete eest hoolitseti, neid hoiti ühendatuna grupiga ning kus ühtehoidvate grupide puhul ka juhtide mõju suurenes.

Kolmandas osas tutvustati juhatuse suhteid Usukulturasjade Nõukogu volinikuga. Vaadeldi, kuidas toimus Narva EKB koguduse registreerimine, 1959. aasta

ateismikampaaniast tingitud osade presbüterite ametist maha võtmine või teistesse kogudustesse üle viimine ning vaimulike trükiste publitseerimine, aastakalendrite, laululehtede ja lauluraamatu näol. Keeruliste olukordade keskel püüti leida parimaid lahendusi. Eriti selgelt ilmnes see 1959. aastal, kui volinik andis mitmete kogudusejuhtide osas korralduse nad kogudustest maha võtta või mujale üle viia. Juhatuse töö edukust EEKB Liidu laiendamise osas kinnitab ka Narva EKB koguduse registreerimine, mis antud aja kontekstis oli pigem anomaalne kui normaalne nähtus. Suhteid volinikuga hoiti formaalsel tasemel ning vaatamata voliniku vastuolulisele tööle juhatuse osas, suudeti näha ameti taga inimest.

Neljas osa andis ülevaate juhatuse suhtlusest Moskvast asuva EKBÜN-i keskusega ja EKBÜN-i Baltimaade esindajaga. Vaadeldi usuteaduslike kaugõppe kursuste tekkelugu ning juhatuse rolli nende avamisel, mis toimusid EKBÜN-i toetusel. Käsitleti võimalusi, mida avas EEKB Liidu kuulumine EKBÜN-i. EKBÜN-i kuulumise ühe olulisema osana toodi välja kontakte Lääne maailma baptistiliikumistega. Rootslaste delegatsiooni Eesti külastus, lood Billy Grahami evangeelsetest äratuskoosolekutest ning kuulumine Baptisti Maailmaliitu avardasid juhatuse ja usuliikumise arusaamu Jumala tööst ülemaailmselt. Samas olid kokkupuuted Lääne maailma usuliikumistega ja juhtidega hilisemate EEKB Liidus toimunud ärkamisliikumiste esile kerkimise üheks põhjuseks. Usuteaduslike kursuste avamisega andis juhatus olulise panuse EEKB Liidu jätkusuutlikkusele. Juhatus roll EKBÜN-ilt vajaliku toetuse saamiseks ning kursuste kulude katmisel oli nende toimumise eelduseks. Kursuste raames koolitati välja uus generatsioon kogudusejuhte, ilma kelleleta ei oleks järgnevad aastakümned usuliikumise edasiminekuks ja kestmine olnud mõeldavad. Kursusteks väljatöötatud materjalid jäid aastakümneteks ainukesteks eesti keelseteks teoloogilisteks materjalideks, mis ka hiljem vene keelde tõlgiti ja palju laiema kasutuse kogu NSVL-is leidsid.

SUMMARY

Bachelor thesis of Sven-Joonatan Siibak *The Operation of the Board of the Free Evangelical and Baptist Churches Union of Estonia between 1955-1959*. The purpose of this research was to investigate the operation of the Board of the Free Evangelical and Baptist Churches Union of Estonia (FEBCU) in 1955-1959, and to assess its impact on the continuity and sustainability of religious movements. The FEBCU was established in 1945 and brought together four free evangelical religious movements: the Free Churches, Pentecostals, Evangelical Christians and Baptists. The sources of the study were the FEBCU union 7-member board protocols between 01.04.1955-01.12.1959, with the total number of 46. This thesis is the first research work that investigates the activities of the board's management. The Board's operation was hindered by the atheistic Soviet Union's organs where religious activities were severely restrained and controlled. The first part gives an overview of the beginning of the Free Evangelical Churches' movement, the FEBCU and their history of development and in Estonia: the changes and difficulties in the Free Evangelical Churches, taking place within the occupation of the Republic of Estonia by the USSR. The second part focuses on the relations between the churches and the Board. The research, based on the protocols, revealed that church leaders had an important and responsible role on the church's development and sustainability as it is possible to draw clear parallels between good leaders and growing congregations. The third part presents the relationship between the Board and the Commissioner of Council for the Affairs of Religious Cults. Caught in the middle of difficult situations, such as an atheistic campaign in 1959, the Board tried to find the best solutions, maintaining the formal relations with the Commissioner of the Religious Cults. The fourth part discusses the communication between the Board and the delegate of the All-Union Council of Evangelical Christian-Baptists (AUCECB) in Moscow and in the Baltics. There were proposed different opportunities that the FEBCU membership in AUCECB offered. It was important that the AUCECB gave the necessary support for the costs of the courses abroad, without whom the progress and persistence of religious movements would not have been conceivable as the courses trained a new generation of church leaders. The author believes that the purpose of the thesis was compiled and the answers for the research questions were found. Presumably in the future this work will help to understand the identity and sustainability of Free Evangelical Churches' movement and gives a contribution to further research.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

EEKBLA - Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu Arhiiv

Aruanded. Karp 1.3.1. Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide koguduste statistilised aruanded 1945-1963

Protokollid. Karp 1.2.1. Vanempresbüteri nõuandjate vendade nõupidamiste protokollid 1955-1959

Kirjandus

Altnurme, Riho (2000). Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eesti oikumeenia lugu (2009). / R.Altnurme, P.Rohtmets, V.Vihuri, A.Sõtšov, T.Pilli, I.Kurg, P.Kaldur, L.Altnurme, R.Saard, H.Aan, M.Tiitus, K.Soom, L.Kilemit, S.Jürjo, A.Rommel, M.Paas, H.Vilumaa. Tartu ; Tallinn : Eesti Kirikute Nõukogu.

Eesti EKB Koguduste Liit (2014). Aastaraamat 2014. Viimsi : Sõnasepp.

Laks, Johannes (1965). Mälestusi eluteelt ja töömaalt. Toronto : Toronto Vabakoguduse Kirjastus.

Osaduses kasvanud : kirjutisi Eesti EKB koguduste loost. (2009). Toim. T.Pilli, Ü.Linder. Viimsi : Sõnasepp.

Olvik, Oskar (2014). Mälestused. Tallinn : Pakett.

Pilli, Toivo (2008). Dance or die : the shaping of Estonian Baptist identity under communism. Milton Keynes : Paternoster.

Pilli, Toivo (2007). Usu värvid ja varjundid : Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist. Tallinn : Allika.

Pilli, Toivo; Valk, Tõnis (2005). Ühest ateistliku töö meetodist: evangeeliumi kristlaste-baptistide palvemajade ja koguduste sulgemine Eestis 1945-1964 – Teekond teisenevas ajas. Viimsi : Sõnasepp.

Plaat, Jaanus (2005). Eesti vabakoguduste vastupanu nõukogude religioonipoliitikale võrreldes luterliku ja õigeusu kirikuga (1944-1987) – Teekond teisenevas ajas. Viimsi : Sõnasepp.

Plaat, Jaanus (2003). Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.-20. sajandil. Tartu : Eesti Rahva Muuseum.

Religious policy in the Soviet Union (2005). Toim. S.P.Ramet. Cambridge : Cambridge University Press.

Rommel, Atko (2004). Ateismi ajaloost Eestis (XIX sajandi lõpust kuni aastani 1989). Tartu : Tartu Ülikool.

Rommel, Atko (2011). Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957-1990 : tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus.

Salo, Vello (2000). Riik ja kirikud 1940-1991. Brampton : Maarjamaa.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Sven-Joonatan Siibak** (sünnikuupäev: 20.06.1992)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide juhatuse tegevus aastatel 1955-1959“,

mille juhendaja on vanemteadur Andres Andresen,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 19.05.2014

(allkiri)